Jaargang 10

STIELZ

Fl. 5.95

Nummer 2

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE LEIDSE INDUSTRIE

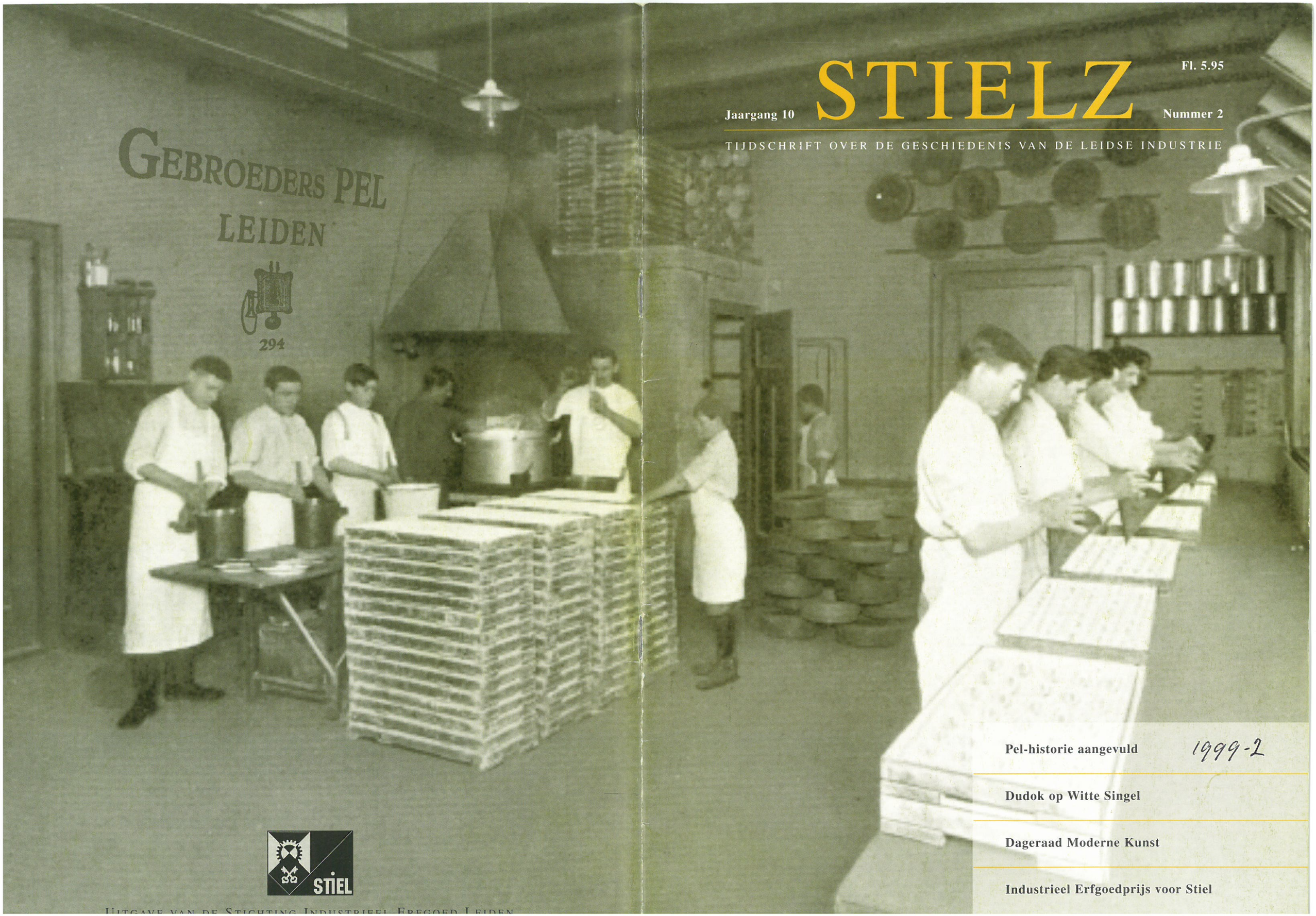

Pel-historie aangevuld

Dudok op Witte Singel

Dageraad Moderne Kunst

Industrieel Erfgoedprijs voor Stiel

1999-2

STIEL

Uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Colofon

Stielz Jaargang 10 (1999) Nummer 2
ISSN 0928 - 9437

Stielz (Stielzaken) is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Stiel ijvert voor opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. De stichting verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad.
Secretariaatsadres: Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877.
Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal fl. 20.- voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal fl. 27,50 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Losse nummers fl. 5,95.

Redactie

Eric Jan Weterings, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6648296

Vormgeving: Sophie Verburgh
Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. 071 - 5212605
Druk omslag: Albani Drukkers bv, Den Haag
Druk binnenwerk: MultiCopy, Amsterdam
Omslagontwerp: Donna Smith

E-mail Stielz: sooph@wxs.nl

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071-5619659 (voorzitter).
J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. 071-5125877 (waarnemend secretaris).
G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. 070 - 3553729 (penningmeester)
Mr. Ir. L. Barendregt, Drs. E. van Beijnen-Wentink, W. Burgers, Drs. H.D. Tjalsma, Drs. E.J. Weterings

Stiel-vertegenwoordigers

Mr. Ir. L. Barendregt in de correspondenten-vergadering van de Vereniging Oud Leiden (VOL)
Ing. H.J. Budel in het bestuur van de Stichting Levend Ambacht Leiden.
W. Burgers in het bestuur van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (Fien).

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden. Hij is 'huisfotograaf' van Stiel. (Tel. 071-5149863).
Henk Budel is organisatie-adviseur in ruste en voorzitter van Stiel.
Wibo Burgers is journalist/publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP).
Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden.
Ingrid Moerman is conservator van Stedelijk Museum De Lakenhal.
Jaap Moes is historicus en mede-oprichter van de Dirk van Eck-stichting.
Ginus Nusteling is maatschoenmaker en actievoerder.
Raymond Peil is journalist bij de Geassocieerde Persdiensten (GPD) en is jurist.
Eric Jan Weterings is historicus. Hij is eindredacteur van het ANP.

Foto omslag: Een kijkje in het 'office ter bereiding van de bekende Leidsche borstplaat' van suikerwerkfabriek Pel, die vanaf het begin van de eeuw tot 1965 aan de Morsweg was gevestigd. De afbeelding is afkomstig uit een door Pel in 1918 uitgegeven fotoboekje over de fabriek.

Redactioneel

"Maak nou twee versies van je dankwoord", zei ik tegen Stiel-voorzitter Henk Budel. "Eén voor als we winnen en één voor bij verlies." Stiel was genomineerd voor de nationale industrieel erfgoed-prijs en aangezien de uitreiking door staatssecretaris van cultuur Rick van der Ploeg in het Leidse stadhuis zou zijn, was 'tout Stiel' ervan overtuigd dat de Leidse stichting de prijs in de wacht zou slepen. Dat was ook het geval, zij het dat de onderscheiding moest worden gedeeld met de Nederlandse Bruggenstichting. Gedeelde smart is halve smart, maar een half ei is beter dan een lege dop, zodat de vreugde er uiteindelijk niet minder om was.
Verder in deze StielZaken onder meer de vaste onderdelen *gastkolommen* - deze keer van conservator van Stedelijk Museum De Lakenhal Ingrid Moerman -, de rubriek *Monument* - over de laatste kalkoven in de regio - en de onvermijdelijke meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat. Raymond Peil sprak uitgebreid met de verantwoordelijke wethouder Alexander Pechtold. Verder begint in dit nummer een nieuwe rubriek over 'industriële poëzie', ingeleid door samenstelster Korrie Korevaart.
Sinds begin dit jaar is Stielz verkrijgbaar op een groot aantal verkooppunten in Leiden en omgeving. Die losse verkoop heeft al een fors aantal nieuwe abonnees en donateurs voor de stichting opgeleverd. De bescheiden pogingen om meer te zijn dan een clubblad worden in dit nummer voortgezet, onder meer door het op beter papier te laten drukken.
De bescheiden kritiek die dit periodiek ten deel valt, geldt vooral deze introductie. "Die vent kakelt maar door", zo luidde het verwijt van een aantal Stiel-donateurs. Deemoedig buig ik het hoofd en laat het hierbij.

Eric Jan Weterings

INHOUD

Redactioneel	2
Inhoudsopgave	3
Van de voorzitter	3
Prijs & lof voor Stiel	4
Gastkolommen	7
Dageraad van de Moderne Kunst in Leiden	8
Onooglijke 'Rembrandt'	13
Rijksmonumenten in Boskoop	14
Compromisloze Dudok-sculptuur Witte Singel	15
Pel-historie aangevuld	16
Rubriek: Monument: Katwijker kalkoven	18
Interview met wethouder Monumentenzaken A. Pechtold	20
Stiel vraagt monumentenstatus Meelfabriek	24
Melkfabriek Wassenaar dicht & Verkooppunten Stielz	25
Schoenmaker op de bres voor Nieuw Werklust	26
De muze in de industrie ...	27
Tiende Jaarboek Dirk van Eck-stichting	28
StielZaken	29

De Nationale Industrieel-Erfgoedprijs

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) heeft samen met de Bruggenstichting De Nationale Industrieel-Erfgoedprijs gewonnen. Elders in dit blad vind u een uitvoerig verslag van de uitreiking op 8 juni j.l. in het Leidse stadhuis. Voor mijn dankwoord na de uitreiking had ik twee versies klaarliggen. (Zie ook het redactioneel op de linkerpagina.) Uiteindelijk kon ik ze allebei niet gebruiken, want een gedeelde prijs was niet in het scenario opgenomen. Uiteindelijk heb ik gezegd dat gedeelde vreugde dubbele vreugde is en dat dit ook geldt voor gedeelde eer.

De prijs is een mooie erkenning voor het werk dat Stiel de afgelopen twaalf jaar heeft verzet. Denk bijvoorbeeld aan de dertig monumenten van bedrijf en techniek die dankzij Stiel gemeentelijke bescherming hebben gekregen. Verder noem ik de vele publicaties van de stichting, waarin een belangrijk deel van de recente Leidse geschiedenis is geboekstaafd.
Op het deelnameformulier voor de prijs moest worden ingevuld wie binnen de stichting wat gedaan had. Uiteindelijk pronkten daar negentien namen op, en nog heb ik het idee dat die lijst niet volledig is. Naast de bijdragen van de vele vrijwilligers wil ik hier ook de geldgevers bedanken die ons telkens weer steunen, onder meer bij de uitgave van publikaties. Zonder andere fondsen te kort te willen doen noem ik in elk geval drie 'constanten': het VSB-fonds voor Den Haag en omstreken, het Anjerfonds Zuid-Holland en het Cultuurfonds van de gemeente Leiden.
De Nationale Industrieel-Erfgoedprijs levert Stiel 5000 gulden op. Daar zullen we proberen leuke dingen mee te doen, zoals een onderzoek naar oude winkels in Leiden. Die waren eens de eerste schakel tussen industrie en publiek. Vervolgens zullen wij daar dan een mooie publikatie over maken. Daarbij zal het niet blijven, want er zijn plannen genoeg. Ook zal Stiel blijven opkomen voor wat nog rest aan industrieel erfgoed in de stad. Veel van wat de moeite waard is, lijkt inmiddels behouden, maar een waakzaam oog tegen sloopgrage overheden en particulieren blijft geboden. Stiel zal die taak graag blijven vervullen.

Henk Budel
voorzitter

Gedeelde vreugde bij de bekendmaking van de winnaars van de Nationale Industrieel-Erfgoedprijs. Glunderend op de voorste rij de twee voorzitters, Ch. Vos van de Nederlandse Bruggenstichting en H. Budel van Stiel. Links naast hen het echtpaar Wolkers en op de tweede rij onder andere de rest van het Stiel-bestuur. Foto: Niek Bavelaar

"Stiel schrijft industriegeschiedenis"

Prijs en lof voor Stiel

Stiel heeft op 9 juni samen met de Nederlandse Bruggenstichting uit Zoetermeer de Nationale Industrieel-Erfgoedprijs 1999 gekregen. Staatssecretaris dr. R. van der Ploeg overhandigde in de volle Burgerzaal van het gemeentehuis de oorkonde en 5000 gulden aan Stiel-voorzitter Henk Budel. Voorzitter dr. J.H. Mulder declameerde uit het rapport van zijn jury veel lofprijzingen en waardering voor Stiels activiteiten en inspanningen voor het behoud van industrieel erfgoed, het op de (politieke) agenda plaatsen ervan alsmede de voorlichtende en bewustmakende rol die de stichting op dit terrein vervult.

De juryvoorzitter memoreerde, voorafgaand de overhandiging van de driejaarlijkse prijs, dat Stiel lof verdient "voor de samenhangende wijze waarop zij in de jaren 1996-1998 de Leidse monumenten van bedrijf en techniek onder de aandacht van een breed publiek heeft gebracht."

"Dit gebeurde onder meer door het uitzetten", aldus Mulder, "van een wandelroute - gemarkeerd door middel van informatiepanelen - langs de hoogtepunten van het Leids industrieel erfgoed. Deze wandelroute werd be-geleid door de uitgave van een informatief gidsje, getiteld 'Een wandeling langs twintig monumenten van bedrijf en techniek in Leiden'."

"Stiel bracht daarnaast het boek 'Leids Fabrikaat 2, geschiedenis van Leidse bedrijven' uit, dat verscheen in de Leidse Historische Reeks. In deze publikatie wordt uitgebreid ingegaan op de geschiedenis van zeven uiteenlopende Leidse bedrijven. Ten slotte verzorgde Stiel, net als voorgaande jaren, de uitgave van het kwartaaltijdschrift Stielz, over de geschiedenis van de Leidse industrie. Met het uitzetten van een wandelroute en met haar publikaties wil Stiel aandacht vragen voor het blijvende behoud en aanzien van de monumenten van bedrijf en techniek in Leiden. Daarnaast wil Stiel een begin maken met het schrijven van de Leidse industriegeschiedenis."

OVER DE PRIJS

De Stichting Industrieel Erfgoed Rijnmond heeft in het verleden een aantal boeken over het erfgoed in Rotterdam uitgegeven en daar een batig saldo aan overgehouden. Van dat geld wordt elke drie jaar tien mille weggegeven aan personen of particuliere organisaties die aan een project zijn begonnen, of - liever nog - hebben afgerond. De Stichting beloont geen plannen: het moet echt gaan om concrete 'producten', die de belangstelling en waardering voor het industrieel erfgoed in Nederland vergroten.

Professioneel en publieksgericht

De jury van de enige prijs voor industrieel erfgoed in Nederland vindt de Leidse aanpak een voorbeeld voor vergelijkbare initiatieven elders. "De jury heeft grote waardering voor het veelomvattende initiatief van Stiel om het Leidse industrieel erfgoed onder de aandacht van een zo groot mogelijk aantal mensen te brengen. De gekozen benadering acht de jury professioneel, samen-hangend en uitdrukkelijk publieksgericht. Immers, met het uitzetten van een wandelroute met plaquettes en een

Staatssecretaris van OC&W Rick van der Ploeg en Stiel-voorzitter Henk Budel bewonderen de oorkonde bij de erfgoed-prijs.
Foto: Niek Bavelaar

aangenaam geprijsd gidsje richt Stiel zich op een breed publiek, terwijl met het uitbrengen van een dieper gravend boek en tijdschrift ook de echte liefhebbers en de deskundigen en beleidsmakers worden bediend."

Vrijwilligers

"Stiel heeft in korte tijd veel tot stand gebracht", tuitte de juryvoorzitter nog meer lof. "De jury wijst erop dat Stiel hoofdzakelijk drijft op de inzet van een groep betrokken vrijwilligers, die al sinds de oprichting van Stiel in 1987 op vasthoudende wijze aandacht vraagt voor het behoud van het Leids industrieel erfgoed. Mede door de inzet van Stiel is veel van dit erfgoed nu beschermd. Toch is de toekomst van enkele belangrijke industriële monumenten in Leiden nog onzeker. Met de planvorming voor de meelfabriek 'De Sleutels' gaat het momenteel echter de goede kant op. De jury hoopt dan ook dat de toekenning van de Nationale Industrieel-Erfgoedprijs 1999 voor Stiel een steun in de rug zal zijn bij haar verdere werk."

Wethouder: rijksoverheid schraperig

Eerst was nog Alexander Pechtold aan het woord gekomen, de Leidse wethouder van monumentenzaken. Hij toonde zich ingenomen met het feit dat twee organisaties uit de Groot-Leidse regio (inclusief de Bruggenstichting uit Zoetermeer dus, RP) een nominatie voor de belangrijkste prijs op het gebied van industrieel erfgoed in de wacht had gesleept. "Het is net als met de Oscars. Genomineerd worden is eigenlijk het belangrijkst."

Pechtold zei verder belangrijk aan de nominatie te vinden dat er meer aandacht kan komen voor monumentenzorg en industrieel erfgoed. "Want bestuurlijk vertaald, gaat het vooral om geld." En daar heeft de rijksoverheid zich de laatste jaren juist schraperig betoond. Ten onrechte, betoogde Pechtold. "Na Amsterdam heeft Leiden in Nederland het grootste aaneengesloten binnenstedelijke gebied dat beschermenswaardig is. Particulier initiatief is daarom erg belangrijk." De D66-wethouder wees erop dat nadat tot juli 1997 200 Leidse monumenten - van de meer dan 1000 - de ballotage van het rijk hebben doorstaan (in het Monumenten Selectie Project), "we sindsdien niets meer van dit plan hebben vernomen".

Hij deed een beroep op de - overigens ostentatief geeuwende - staatssecretaris om in zijn beleidsplannen voor de periode 2001-2004 voornemens op te nemen "voor het bruikbaar of populair maken van cultuur". Waarna hij met "moge de beste winnen" het estafette-stokje doorgaf aan de voorzitter van de jury en Van der Ploeg.

Vogelvrij

De staatssecretaris, op zijn onafscheidelijke suède schoenen, zei een "tamelijk positief beeld" te zien van de maatschappelijke erkenning van het industrieel erfgoed. "Met enige overdrijving zou je kunnen zeggen dat tien jaar geleden nog nauwelijks iemand van het begrip 'industrieel erfgoed' had gehoord. Dat is nu wel anders. Twee jaar geleden is zelfs een industrieel monument op de Werelderfgoedlijst van de Unesco geplaatst, het Woudagemaal in Lemmer."

"Maar ook de overheden laten zich niet onbetuigd", repliceerde de PvdA-bewindsman onder meer de kritische geluiden van de Leidse wethouder. "Zij hebben jaren gewerkt aan de inventarisatie en selectie van jongere bouwkunst en stedenbouw uit de periode tussen 1850 en 1940, waaronder ook het meeste industrieel erfgoed valt. Inmiddels zijn en worden vele sluizen, stations, pakhuizen, bruggen en watertorens wettelijk beschermd."

Lang niet alles is al goed geregeld, beseft Van der Ploeg. "Nog steeds is het merendeel van de industriële monumenten niet wettelijk beschermd en eigenlijk vogelvrij. Voor het duurzame behoud van deze monumenten is herbestemming een panacee. Ik vind het overigens wel opvallend dat deze herbestemming vaak bevochten moet worden, waar marktpartijen er steeds meer warm voor beginnen te lopen."

De rituele opening van de enveloppe met de naam van de winnaars erin vrolijkte Van der Ploeg op met een dosis studentikoze humor, kennelijk om even de gedachten te verzetten van de zorgen rond zijn partijgenoot, staatssecretaris Faber van landbouw. "De keuze is uiteindelijk gevallen op de organisatie die in deze brief staat vermeld. Hij is leeg. Hahaha, geintje." En even later: "En de winnaar is, hoewel verschillend van aard kwalitatief dermate gelijkwaardig dat besloten is geen prijs uit te reiken."

JAN WOLKERS OVER SLOOP DEEL MEELFABRIEK:
"IK ZOU DIE SILO ZELF WILLEN KOPEN EN AAN DE GEMEENTE SCHENKEN"

"Ik heb als jongen van zeventien jaar een aquarel van de Meelfabriek geschilderd." Een uitspraak van Jan Wolkers, die bij de prijsuitreiking aan Stiel aanwezig was. Wolkers verruilt zijn stee op Texel geregeld om zich te vermeien te midden van de monumenten in Leiden, onder meer om inspiratie voor zijn kunsten op te doen.

Hij zegt zich, te midden van vrouw en twee zoons knabbelend aan wat zoutjes, De Sleutels uit zijn jongensjaren te herinneren. "Het is een bijzonder bouwwerk, onderdeel van het profiel van de stad. Ik weet nog dat aan het eind van de oorlog uitgestrooid meel, brood en chocola er werd opgeslagen."

Het besluit van B&W tot sloop van zes gebouwen op het complex had hem niet bereikt. De aanstaande sloop van de silo uit 1960 - vanaf de Zijlsingel bezien de meest rechtse - met de grote 'spinnenpoten' eraan en met enorme kwadranten beschilderd, zint Wolkers totaal niet. "Dat is nou jammer", zegt de grijze kunstenaar. "Als ik, net als Willem de Koning, op 17-jarige leeftijd naar Amerika was vertrokken en zoveel succes had gehad, dan zou ik die toren nu kopen en aan het gemeentebestuur schenken."

Wat heeft Wolkers met het Leidse industrieel erfgoed? "We komen er hier vaak voor. Het is jammer dat veel er niet meer is, zo veel verloren is gegaan." Hij verwijst onder meer naar de sloop van de suikerwerkfabriek van Pel en laat en passant zijn schrijvershart aan het woord. "Borstplaten van Pel waren waren groter dan normaal, waren een beetje glad. Prachtige kleuren: roze, chocola, koffiekleurig en heel mooi wit. Monet had er een schilderij van moeten maken." Aan het slot van de bijeenkomst schreef Wolkers zich in als donateur van Stiel. Welkom!

Hahaha, weer een geintje van de bewindsman, die op gezag van zijn ambtenaren ten onrechte stelde dat het een tweejaarlijkse prijs betreft. Had-ie dus niet goed geluisterd. Het mocht de pret in het dankwoord van de glimmende Stiel-voorzitter niet drukken.
Budel greep wel de gelegenheid te baat om Stiels ongenoegen over de onwilligheid van de gemeente tot herbouw van Van Nelle (zie ook het interview met Pechtold, elders in dit nummer) "het beroemdste monument uit de twintigste eeuw en het begin van een nieuwe bouwtraditie" nog eens te ventileren. "Soms krijg je een prijs van de overheid, soms willen ze een prijs op je hoofd zetten." Daardoor verder niet gehinderd kondigde de Stiel-baas aan in samenwerking met de gemeente een tentoonstelling over industrieel erfgoed in de stad te organiseren.
Voorzitter Ch. Vos van de Nederlandse Bruggenstichting (NBS) plaveide de weg naar de afsluitende borrel. Hij vestigde onder meer de aandacht op de kraneschipbrug over het Merwedekanaal bij het Zuidhollandse Meerkerk. Deze laatste Nederlandse schipbrug is, dankzij de inspanningen van de NBS, bewaard en maakt nu in de Rotterdamse Leuvehaven onderdeel uit van de wandelroute tussen het uitgaanscentrum rond de Oude Haven en de musea en galerieën in en rond het Museumpark. NBS gaf verder in de loop der jaren ook een serie boeken over oudere en jongere bruggen uit.

Raymond Peil

Stijlvol congresseren en recipieren in een academische ambiance

Dat kan in het

ACADEMIEGEBOUW

van de Rijksuniversiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat een aantal zalen en zaaltjes die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen.
Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergaderruimte en cursuslokaal. Tevens is er een sfeervolle receptieruimte.
Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk.
Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtiging vooraf:
Manager Academiegebouw
Telefoon: 071 - 5277203/5273110
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau BvdU
Postbus 9500
2300 RA Leiden

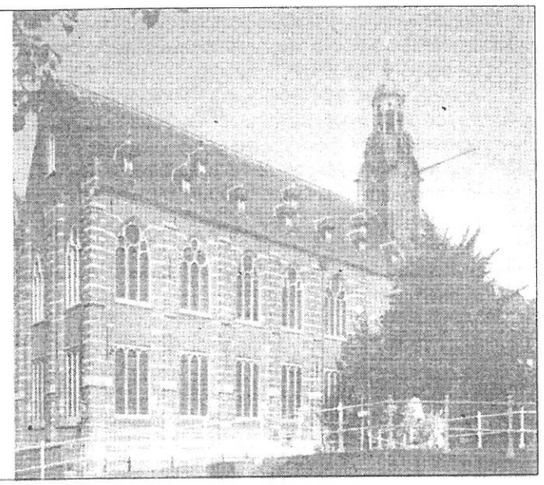

BOUWEN MET HUURMAN DAAR KOMT IETS MOOIS VAN.

AL 100 JAAR!

Bouwbedrijf HUURMAN/LEIDEN B.V.
Rooseveltstraat 36, 2321 BM Leiden, tel.: 071 576 93 41

Gastkolommen

WORSTELEN MET INDUSTRIEEL ERFGOED IN SPE

Stiel is een conservatieve club. Conservatief wil zeggen dat de stichting zich inzet voor behoud van industrieel erfgoed uit het verre en recente verleden. In deze gastkolommen besteedt conservator Ingrid Moerman van Stedelijk Museum De Lakenhal aandacht aan industrieel erfgoed-in-spe. Het hedendaagse (fraaie?) straatmeubilair blijkt aanleiding tot worstelingen met plastic tasjes, onpraktische kleppen en ander ongerief.

Nee, niet weer aandacht voor de Meelfabriek, hoewel ik (een gedeelte van) dit gebouw iedere avond bij het sluiten van mijn slaapkamergordijnen zie. Daarover is de laatste tijd genoeg geschreven.
Deze keer wil ik eens aandacht schenken aan ons nieuwe straatmeubilair, dat tenslotte morgen al weer tot ons industrieel erfgoed behoort. Behalve straat-lantaarns, banken en prullenbakken zijn de laatste tijd nieuwe wijkcontainers als paddestoelen uit de grond gerezen.
De oude betonnen containers zijn uit het Leidse stadsbeeld verdwenen en hebben plaats gemaakt voor hun metalen opvolgers. Een tijdje geleden werd ik hier in mijn binnenstadsbuurt (Noord-Rijnevest) mee geconfronteerd. De meeste huizen hier hebben geen tuin, plaatsje of 'achterom', zodat wij geen bruine of groene bakken hebben en (gelukkig) nog aangewezen zijn op de grijze vuilniszakken, die we twee maal per week mogen buiten zetten in de hoop dat ze opgehaald worden. Milieubewuste buurtgenoten verzamelden hun GFT-afval op eigen gelegenheid en dumpten dat in de daar-voor bestemde aparte container, die naast de grote wijkcontainer stond opgesteld. Ik ging hiervoor naar de Zuidsingel, bij mij om de hoek. Tot mijn grote verbazing was deze ineens verdwenen. Wel stond de grote betonnen container nog op zijn oude plaats.
Waar nu heen met mijn schillen, rot fruit en verlepte bloemen?
In de verte ontwaarde ik twee mooi (?) vormgegeven, naast elkaar geplaatste metalen containers met ieder vier gaten. Niet duidelijk was of ik daarin mijn GFT-afval kon deponeren. Drie ochtenden bellen, met het bekende van het kastje naar de muur gestuurd worden, resulteerde in een gesprek met iemand die me haarfijn wist te vertellen dat iets verderop twee containers stonden, waarvan er één speciaal bestemd was voor GFT-afval. Die bak had slechts twee gaten met daar-op de vermelding GFT. Op mijn vraag waarom men niet de moeite genomen had de wijkbewoners hiervan in kennis te stellen door middel van een eenvoudig papiertje door onze brievenbus kreeg ik het antwoord dat men daarover langdurig had gedelibereerd, maar het toch uiteindelijk niet zo nodig had gevonden!
Goed, ik dus met mijn plastic zak vol met schillen, eierdoppen, bloemstengels en dergelijke naar de tweede locatie op de Zuidsingel.
Daar aangekomen bleek dat alle containers pal langs de singelkant waren opgesteld en dat de bewuste gaten voor het GFT-afval aan het water waren geplaatst. Een bootje had ik niet tot mijn beschikking, dus ik moest proberen mijn afval vanaf de walkant in een van de gaten te deponeren. Eén was enigszins bruikbaar, omdat ik van opzij het gat kon benaderen. Ik lichtte het deksel op, maar moest dat met één hand vasthouden omdat het anders weer dicht zou vallen. Met mijn andere hand moest ik mijn plastic zak legen zonder dat deze in het gat zou vallen, want plastic mag niet in de GFT-opening verdwijnen. Helaas beschik ik niet over drie handen en er kwam ook geen voorbijganger langs, aan wie ik kon vragen het deksel voor me vast te houden, zodat het vermaledijde plastic toch in het gat verdween.
Gelukkig heeft de gemeente op ons aandringen de containers gekeerd, zodat de GFT-openingen nu aan de straatzijde zijn. Het blijft echter nog steeds moeilijk om acrobatische toeren te verrichten en het GFT-afval zonder verpakking in de gaten te deponeren. Waarom kan nieuw straatmeubilair niet functioneel zijn?

Ingrid Moerman

Dageraad Van De Moderne Kunst In Fabrieksstad Leiden

In Stedelijk Museum De Lakenhal is op het ogenblik een belangrijke tentoonstelling te zien onder de titel: Dageraad van de Moderne kunst. De expositie gaat over de opkomst van de moderne kunst tussen 1890 en 1940 in Leiden. Nadat in de vorige eeuw de toonaangevende Nederlandse beweging van 'de tachtigers' op het gebied van literatuur en beeldende kunst begon te verlopen, was Leiden één van de belangrijkste plekken in het land waar het modernisme zich verder ontwikkelde. Veel vooraanstaande kunstenaars werkten of exposeerden hier. De tentoonstelling behandelt onder andere Jan Toorop, de schilder die bekend is van de slaolielijn van Calvé, Piet Oud, architect van veel bekende gebouwen in Nederland zoals Café De Unie in Rotterdam en het Congresgebouw in Den Haag en de schilder Theo van Doesburg die in Leiden het tijdschrift De Stijl oprichtte. De Stijl vertegenwoordigde een nieuwe stroming in schilderkunst en architectuur die over de hele wereld beroemd zou worden.
Het onderstaande artikel beperkt zich tot de raakvlakken tussen de moderne kunst uit de periode 1890 - 1940 en de fabrieksstad Leiden. Fabrieken hadden, zo blijkt, meer boodschap aan de moderne kunst dan omgekeerd.

In de hal van Stedelijk Museum De Lakenhal hangt een banier waarop is te lezen: "De Lakenhal toont voorwerpen van elite en arbeiders. De Lakenhal is een historisch museum en een stedelijk museum en een kunstmuseum."
Met *Dageraad van de Moderne Kunst* is de Lakenhal alle drie musea tegelijk. Want de bloei van het modernisme is allang historie en die bloei blijkt ook Leidse stedelijke historie van allure te zijn. En tenslotte: de kunst van *Dageraad van de Moderne Kunst* past in een kunstmuseum.
Alle drie tegelijk, dat betekent dat een meer omvattende cultuurhistorische zienswijze de overhand kreeg op een zuiver kunsthistorische. Niet een ontwikkelingslijn van één stroming, getoond aan de hand van louter topstukken, maar verschillende stromingen en ontwikkelingen in één stedelijk centrum, dat is wat *Dageraad van de Moderne Kunst* laat zien. Een puur kunsthistorische tentoonstelling zou uitsluitend de kunstwerken zelf de geschiedenis laten vertellen. Hier zijn naast de schilderijen ook kiekjes, brieven, manifesten, commentaren en citaten uit de krant die hun relaas doen. Vooral de dikke catalogus (eigenlijk een bundel onbekrompen geïllustreerde essays) geeft veel achtergrondinformatie en vult het tijdsbeeld in.

Dingen van arbeiders

Een volledig tijdsbeeld kan niet voorbijgaan aan sociale en economische geschiedenis. In de periode die de tentoonstelling bestrijkt, was Leiden nog volop een industriestad. Zijn er bij *Dageraad van de Moderne Kunst* "dingen van de arbeiders" te zien die de banier in de hal belooft?
'Avant-Garde in Leiden 1890-1940' was de werktitel bij de lange voorbereiding van de tentoonstelling. Dageraad in plaats van Avant-Garde is een vondst, want avantgarde is van alle tijden, maar Dageraad past in een rijtje als: Eendracht, Vooruit, Vooruitgang en Voorwaarts, woorden die het optimisme en de bezieling uitdrukken van de voorhoede van de werkende klasse rond 1900.
Maar had die voorhoede wel een boodschap aan de moderne kunst van rond 1900, en omgekeerd, voelden de kunstenaars die nu onder de noemer van *Dageraad van de Moderne Kunst* worden gepresenteerd zich toen betrokken bij de werkende klasse en bij haar werkplek, de industrie?

Een olietapper

Om met de laatste vraag te beginnen, een echte industrieschilder zoals Herman Heyenbrock heeft Leiden niet gekend. Heyenbrock had een duidelijke missie: mensen in monumentale fabriekshallen werkend met machines en installaties, dat staat voor vooruitgang. Hoewel Heyenbrock wel in Leiden en omgeving schilderde, was hij, voorzover bekend, niet bij een Leidse kunstenaarsvereniging aangesloten. Heyenbrock heeft met zijn bijzondere visie op mens en techniek geen invloed gehad op de kunstenaars van de dageraad. Een enkele keer kiezen die kunstenaars wel arbeiders als onderwerp, bijvoorbeeld Floris Verster een olietapper op *In de fabriek* uit 1888, overigens niet geëxposeerd op Dageraad van de Moderne Kunst. Wel te zien van Floris Verster is het levensgrote *De drie steenbikkers* uit 1887. Van de drie bikkers is er één een vrouw. Volgens de catalogus staan de steenbikkers onder invloed van Toorop in zijn sociaal bewogen periode in Brussel. Werk van Toorop uit die tijd is niet opgesteld. Er is alleen een glimp van het schilderij *Morgen na de werkstaking* op een foto van een tentoonstelling in De Lakenhal uit 1892.

Floris Verster 'De drie Steenbikkers', 1887. Olieverf op doek.
Dit voor Verster ongewoon grote schilderij van anderhalf bij twee en halve meter wordt gezien als een voorbeeld van de invloed van Jan Toorop op de Leidse schilder Verster. Toorop was in zijn Brusselse periode, vanaf 1880, sterk betrokken bij fabrieksproletariaat en landarbeiders. Verster is na dit reusachtige doek nog slechts een enkele keer op het onderwerp teruggekomen.
Foto: Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden

Kubistisch weergegeven filterpersen

De veelzijdige Leidse schilder Harm Kamerlingh Onnes kiest vaker zijn motieven uit bedrijf en techniek, bijvoorbeeld het interieur van de Calvé-fabriek in Delft uit 1918. Dit doek lijkt met zijn donkere kleuren en forse penseelstreek wel wat op een Heyenbrock, maar de mensen die de kubistisch weergegeven filterpersen bedienen, ontbreken. Het ging Harm Kamerlingh Onnes blijkbaar vooral om kleur en geometrie in zijn kijk op het onderwerp.
Veel meer schilderijen over bedrijf en techniek zijn er overigens niet te vinden op de tentoonstelling. Zelfs vanuit het brede perspectief dat de tentoonstellingmakers kozen, is daar weinig tegen in te brengen want voor de kunstenaars van de *Dageraad van de Moderne Kunst* speelde Leiden als fabrieksstad geen rol.
De tentoonstelling 'Kunst en nijverheid in Leiden 1800-1950', die Stiel ter gelegenheid van haar eerste Lustrum organiseerde, trok eigenlijk dezelfde conclusie: Leidse kunstenaar registreerden slechts fragmentarisch onderwerpen die met de industrie te maken hadden en dan nog met een voorkeur voor eenvoudige herkenbare handarbeid. Het is overigens jammer dat de catalogus van de Stieltentoonstelling uit 1992 ontbreekt in de literatuuropgave van de *Dageraad van de Moderne Kunst*-catalogus.
De periode 1890-1940 was zoals gezegd nog een bloeitijd van Leiden als fabrieksstad. Het dagelijkse leven van een groot deel van de Leidenaars was toen van de industrie doortrokken. Dat blijkt in dezelfde Lakenhal uit veel foto's op de paralleltentoonstelling *Leiden en omgeving in foto 1890-1940*. Blijft de vraag: waarom vondt die werkelijkheid geen weerklank in de kunst?

Rook en smook

Was er gebrek aan belangstelling van mensen die kunst kochten? Het feit, dat een man als Harm Kamerlingh Onnes, die niet van zijn werk afhankelijk was, vaker dan andere moderne Leidse schilders bedrijf en techniek als onderwerp koos, lijkt dat in eerste instantie wel te be-vestigen. Maar Nederlandse voorgangers van *Dageraad van de Moderne Kunst* (zoals Bosboom), op hun manier ook vernieuwend, lieten nog wel eens een trein door het landschap rijden of toonden een rook en smook uitbra-kend mijngebouw in de Borinage. Net als Van Gogh en De Josselin de Jong die ook de industriële werkelijk-heid afbeeldden. Allemaal met even weinig kopers voor dit onderwerp mag men veronderstellen.
De kunst van *De Dageraad* vormt echter een cesuur, een waterscheiding ten opzichte van het werk van de genoemde negentiende-eeuwse voorgangers. De echte avantgardisten van *De dageraad* tonen werk dat meer in zichzelf is gekeerd. Het gaat over vorm en kleur, over licht en waarneming, in feite over schilderkunstige middelen, over het

W. Bleuze, Aanvoer van groenten voor de firma Tieleman & Dros, 1927.
Het Leiden van mannen die nooit zonder pet op straat kwamen en dekschuiten zonder hulp van pallets of vorkheftrucks laadden en losten. Dekschuiten, die bij veel fabrieken voor de poort aanlegden omdat de grachten nog echte grachten waren.
Gemeentearchief Leiden, foto Stedelijk Museum De Lakenhal

schilderij zelf. Industrie kan hoogstens een toevallig beeldmotief zijn.
Het is natuurlijk het goed recht van een kunstenaar om zijn onderwerpen buiten de sociale en economische werkelijkheid te kiezen. Dat ze dat inderdaad deden, hebben de tentoonstellingsmakers van *De Dageraad* adequaat geregistreerd.

MODERNE KUNST BEINVLOEDDE FABRIEKSSTAD LEIDEN

Omgekeerd heeft Leiden als fabrieksstad echter wel de invloed ondergaan van wat kunstenaars van *Dageraad van de Moderne Kunst* bezighield. Het hoofdstuk 'Veelzijdige bedrijvigheid tussen ambacht en industrie', van de hand van Marjan Groot en Karin Gaillard uit de publicatie bij de tentoonstelling, beschrijft een boeiend facet van de Leidse industriegeschiedenis. Wat hier onder staat, is voor een groot deel aan Marjan Groot en Karin Gaillard ontleend.
Het begon omstreeks 1900 in "een wat gezapige stad waar nieuwe ontwikkelingen in de kunst werden verstikt door 'knusse burgelijke fatsoenlijkheid' van een door professoren en notabelen gedomineerde culturele elite" zoals de keramist en latere fabrikant Willem Brouwer zich herinnerde. Uit de mond van de beeldende kunstenaars van *Dageraad van de Moderne Kunst* klinkt dit soort kritiek niet. Dit is een opmerking uit de hoek van de kunstnijverheid, letterlijk toegepaste kunst, die veel afhankelijker is van het publiek en het zich niet veroorloven kon in zichzelf gekeerd te zijn zoals de beeldende kunstenaars van *Dageraad van de Moderne Kunst*.

GEMEENTE LEIDEN SLOOPTE GROENOORD
Het landhuis Groenoord bij Leiden.

Op Groenoord werd, bij nacht en najaarsvlagen,
Tweemaal de klopper op de deur geslagen.
Ontken het niet: het is Verster geweest,
Die van de schuldigen rekenschap kwam vragen

Uit: Kwatrijnen in opdracht van Ida Gerhardt, 1947
Dit gedicht gaat over Floris Verster, één van belangrijkste Leidse schilders die de moderne kunst aanhingen. Aanvankelijk leek het er op dat hij Toorop zou navolgen als sociaal bewogen schilder, zie bijvoorbeeld het schilderij *De drie Steenbikkers* van Verster uit 1887. Later koos hij voor onderwerpen als bloemstukken en landschappen. Vanaf 1892 woonde de schilder met zijn vrouw Jenny Kamerlingh Onnes teruggetrokken in het net buiten Leiden staande landhuis Groenoord. In 1926, kort na de dood van zijn vrouw, vorderde de gemeente het landhuis en de tuin voor de aanleg van een straatweg. Verster trok zich dit erg aan en kort voor de onteigening op 21 januari 1927 zocht de vijfenzestigjarige schilder de dood in de vijver van Groenoord.
De dichter Ida Gerhardt, de latere winnaar van de P.C. Hooft-prijs, liet de geest van Verster rekenschap vragen van het hardvochtige Leidse gemeentebestuur.

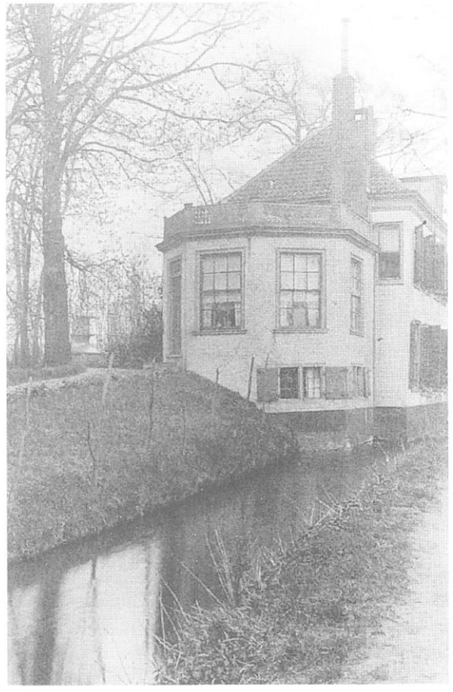

Stedelijk Museum De Lakenhal, foto idem

Keramisch fabriekje

De kunstnijverheid of decoratieve kunst verkeerde net als de beeldende kunst in een proces van verandering. De betrokken kunstenaars waren uitgekeken op de eindeloze herhaling van oude stijlen in de negentiende eeuw, zoals de neogothiek en de neorenaissance. De beoefenaars van de toegepaste kunst streefden oorspronkelijkheid en zuiverheid na in vorm en decoratie.
De weerklank van de moderne (toegepaste) kunst, in dit geval eigenlijk vaker 'nieuwe kunst' genoemd, was in Leiden aanvankelijk bescheiden. De boekbinders Loebèr & Smits aan het Rapenburg ontwierpen en maakten kunstzinnige banden voor kleine oplagen.
Willem Brouwer werkte bij zijn zwager Loebèr en raakte in de vormtaal van de nieuwe kunst geïnteresseerd. Nadat hij in 1898 met ruzie bij de boekbinderij vertrok, leerde hij op de Goudse aardewerkfabriek van Goedewagen het vak van keramist. In 1899 had Brouwer al een verkooptentoonstelling in de Lakenhal van zijn moderne keramische werkstukken. Naar een ontwerp van de architect W.C. Mulder bouwde hij in 1901 een keramisch fabriekje op de buitenplaats Vredelust in Leiderdorp.
Brouwer werd een discipel van de, oorspronkelijk Engelse, 'Arts and Craft' beweging. Hij maakte eenvoudig volks aardewerk, niets stond op papier. Een goed gelukte vorm werd vaker gemaakt en kwam dan in de vaste collectie terecht. Op verkooptentoonstellingen in het Leidse Volkshuis was de aandacht gericht op de arbeidende klasse, maar daarnaast leverde hij ook aan de hogere standen. Dat ging bijvoorbeeld via moderne vooruitstrevende zaken zoals 't Binnenhuis in Amsterdam, waarvoor ook Berlage

Brouwer met zijn medewerkers, ca. 1903, zwartwitfoto.
Op de achtergrond het fabriekje op de buitenplaats Vredelust aan de Oude Rijn in Leiderdorp. Op de foto staan onder andere de medewerkers Herman Zaalberg en Daan Nieuwenhoven, die in 1918 een eigen aardewerkfabriek zouden opzetten. Zij voelden zich daar min of meer toe gedwongen, want Brouwer had kort tevoren hun loon gehalveerd. Brouwer zag al spoedig daarna dat er in 'bedenkelyke magazyntjes' in Leiden aardewerk werd aangeboden dat in alles op zijn eigen fabrikaat leek, maar anders was gemaakt. Hij won een rechtszaak over deze illegale namaak, maar toch bleven de producten van Zaalberg daarna goed verkopen.

ontwerpen maakte en via De Woning in Den Haag. Zijn fabriek draaide goed, er waren na een aantal jaren driehonderd modellen in productie. Er werkten toen op Vredelust dertien mensen.

Fabrikanten en kunstenaars

Op de traditionele Leidse textielindustrie had de moderne beweging in de kunstnijverheid geen invloed. Uitzondering is de dekenfabrikant Zaalberg die al in de jaren twintig dessins voor dekens toepaste, die er vandaag de dag nog modern uitzien. Er bestond in Nederland een bond van fabrikanten die naar samenwerking van kunst en industrie streefden en hun producten lieten ontwerpen door kunstenaars en professionele vormgevers. De bond telde hoogstens vijftig leden en in Leiden en omgeving waren slechts enkele fabrieken aangesloten bij de BKI (Bond voor Kunst in industrie). Daar behoorde ook Zaalberg bij.

De Zilverfabriek Voorschoten was ook lid van BKI. Dat lidmaatschap had de fabriek zeker niet te danken aan het zilver in de ouderwetse neostijlen, dat van 1890 tot 1940 nog het grootste deel van de omzet uitmaakte. In veel kleinere aantallen maakte het bedrijf, al vanaf de eeuwwisseling, moderne, in Jugendstil of in strakke geometrische vorm, gedreven theeserviezen en schepwerk.
In de jaren twintig kwam het functionalisme op in de kunstnijverheid. Dat maakte de vorm ondergeschikt aan het gebruiksdoel en kende in beginsel geen versieringen. De tentoonstelling laat een theeservies zien uit 1919, van Van kempen (zoals het bedrijf toen nog heette), dat de weg voor het functionalisme al bereidt. Het heeft een eenvou-dige, tot een geometrisch gegeven te herleiden, vorm, zonder versiering, die gemakkelijke machinaal is te vervaardigen.

Functionalistisch werk

De stap die de fabriek met dit servies zette, kreeg een vervolg toen Carel Begeer, die vanaf 1925 directeur was van de Zilverfabriek, in 1927 de Oostenrijkse Christa Ehrlich naar Voorschoten haalde. Zij ontwierp strak, modern en functioneel zilver. Haar opleiding kreeg Ehrlich in de Wiener Werkstätte, een beroemd atelier van de nieuwe kunst, opgericht rond de eeuwwisseling. Haar tutor was de belangrijke architect en voorman van de Werkstätte, Josef Hoffmann. Erhlich werd de belangrijkste ontwerper van het functionalistisch werk waarmee de Zilverfabriek in de jaren dertig veel succes had.
In 1938 kwam de zilversmid Emmy Roth uit Berlijn naar de Zilverfabriek. In een nog soberder stijl dan Christa Ehrlich maakte zij verschillende ontwerpen. Zij was de eerste die ze zonodig ook zelf uitvoerde. Tegenwoordig wordt zij in één adem genoemd met de beroemde Bauhaus-ontwerper Marianne Brandt en andere vooraanstaande kunstenaars op dit gebied zoals Theodor Wende, Paula Strauß en Emil Lettré. Hun werkstukken brengen bij grote veilinghuizen vele tienduizenden en soms zelfs honderdduizenden guldens

Driedelig theeservies ca. 1944/45.
De vormen, inclusief de handvatten in contrasterend materiaal zijn nog nauw verwant aan het unieke functionalistische theeservies dat de Voorschotense Zilverfabriek al in 1919 op de markt bracht. Dat luidde toen de ontwikkeling in van het functionalisme in de omgeving van Leiden, en mogelijk zelfs in Nederland. Stedelijk Museum De Lakenhal, foto idem.

op.

DAGERAAD EN INDUSTRIEEL ERFGOED

Het meest treffende voorbeeld van het krieken van *Dageraad van de Moderne Kunst* op het gebied van de moderne architectuur in Leiden is misschien wel de meelfabriek. Jammer dat er op de tentoonstelling in de Lakenhal geen aandacht aan is besteed. Voor de historie van de architectuur in Nederland is het complex zeer belangwekkend. Tot namelijk het moment van de stichting van de fabriek, eind negentiende eeuw, werd elk gebouw, ook een fabriek, nog geheel ontworpen in de tot dan ononderbroken architectuurtraditie. Ook een fabriek moest mooi zijn en prestige uitdrukken. Er kwam onveranderlijk een fraaie jas in een neostijl om de technisch functionele kern. Zo niet echter in de architectuur van de meelfabriek: hier is een bijna brute functionalistische vormgeving te zien. Let wel: lang voordat het woord functionalisme in zwang raakte. In de oudste delen van het complex is het negentiende-eeuwse schoonheidsideaal voor het eerst in de fabrieksarchitectuur verlaten. De meelfabriek markeerde de herwaardering van esthetische criteria in de architectuur.

Berlageiaanse stijl

Aandacht krijgt wel het voormalige winkelpand van de firma Hasselman en Pander aan de Breestraat 146, van de architecten Jesse en Fontein. Met zijn gevel van glas in de sierlijk gevormde ijzerconstructie behoort het zeker tot de belangrijke monumenten van bedrijf en techniek in Leiden.

Geen aandacht is er voor het uit 1905 daterende winkelpand Maarsmansteeg 8, eveneens van Jesse en Fontein. Dat vertoont weliswaar niet alle kenmerken van de art nouveau, maar het heeft wel al het gebaande pad van de neostijlen verlaten. Ook mist de tentoonstelling het eerste vuilverbrandingsgebouw in Leiden aan de Langegracht nummer 70. Dit is een heel karakteteristiek bedrijfsgebouw, in 1913 in Berlageiaanse stijl ontworpen door (waarschijnlijk) gemeentearchitect J.H.E. Rueckert.

Het moet maar worden gezegd: *Dageraad van de Moderne Kunst* verwaarloost de opkomst van de moderne architectuur en niet alleen de architectuur van bedrijf en techniek. Dat is jammer want de aantrekkelijke cultuurhistorische opzet van de tentoonstelling maakte een volwaardige plaats voor architectuur volstrekt logisch. Waar was de architectuurhistoricus in het overigens bewonderenswaardige en productieve projectteam dat *Dageraad van de Moderne Kunst* maakte?

Gotspe

Architectuurhistorisch is de herbouw van het stadhuis in 1931, dat wel veel ruimte krijgt, zeker interessant maar het is geen voorbeeld van dageraad van de moderne toegepaste kunst. Het gaat hier om een (fraai) voorbeeld van architectuur die past in de tijd waarin de 'restauratie' de dageraad van de moderne kunst al had opgevolgd en traditionele opvattingen weer de overhand kregen.

Tot slot: in de marge van het essay over het nieuwe Leidse stadhuis komt in de catalogus het Van Nelle-pakhuis van Brinkman en van der Vlugt aan de Aalmarkt ter sprake, maar oh gotspe, als illustratie van de problemen van het bouwen in een oude binnenstad in plaats van als het belangrijkste monument van het Nieuwe Bouwen in Leiden.

Dageraad van de Moderne Kunst in Leiden is (toch) een aanrader evenals: *Leiden en omgeving in foto 1890 -1940.* Stedelijk Museum De lakenhal, Oude Singel 28-32 Leiden. Tot eind augustus beide dagelijks, behalve op maandag, geopend van 10.00 tot 17.00 uur en in de weekends van 12.00 -17.00 uur. Entree *f* 13,- met MJK *f* 5,-.

Catalogus *Dageraad van Moderne kunst. Leiden en omgeving 1890-1940* (paperback): *f* 79.50.

Foto-catalogus *Leiden en omgeving in foto 1890 -1940* : *f* 27.50

In Voorschoten is in het Ambachts- en Baljuwhuis, Voorstraat 12, tot en met 4 juli de tentoonstelling *Vorm in Voorschoten* te zien. Daar zijn in het kader van *Dageraad van Moderne Kunst* ontwerpen tentoongesteld van De Zilverfabriek Voorschoten, Tapijtknoperij en weverij Het Paapje en Aardewerkfabriek Groeneveldt uit de periode 1890-1940.

Henk Budel

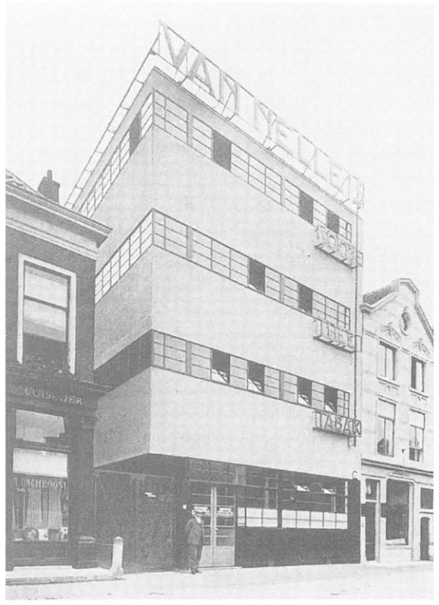

J.A. Brinkman en L.C. van der Vlugt. Kantoor en pakhuis van Van Nelle, Aalmarkt Leiden, 1927.
Wat nu nog het Schröderhuis van Rietveld voor Utrecht is, dat was dit pakhuis voor Leiden: het beroemdste gebouw van de twintigste eeuw. Het is bijna in één bouwstroom met de beroemde Rotterdamse fabriek van Van Nelle gebouwd. In 1967 ging het Leidse monument van de Nieuwe Zakelijkheid tegen de vlakte en ontstond het gat van V&D aan de Aalmarkt.
Foto Stedelijk Museum De Lakenhal

Onooglijke 'Rembrandt' legt het loodje

Het is een onooglijk geval. Toch varen de rondvaartboten met toeristen - Duitsers, Amerikanen en Japanners - een extra rondje in de Oude Rijn, tussen Zoeterwoude en Hazerswoude Rijndijk, ter hoogte van nummer 111. Daar staat een bakstenen fabriekje met roestige golfplaten, verveloos en zichtbaar in verval te zijn. Waarvan je het naambord 'Rembrandt' als een matig uit de verf gekomen grap beschouwt.

Vooral oudere, van origine Hazerswouwenaars spreken over 'de stenen molen', wanneer zij het over de graanmaalderij aan de Rijndijk in hun dorp hebben. Ruim 34 jaar geleden stond er op dezelfde plek de Rembrandtmolen. Althans, de 'erfopvolger' van een aantal voorgaande maalderijen.

Er zijn bronnen, niet alle even betrouwbaar, die willen dat Rembrandt daar, aan de hedendaagse Rijn op de rand van het polderlandschap, zou zijn geboren. Zeker is wel dat Rembrandts vader, Harmen, hier graan heeft gemalen, terwijl hij woonachtig was aan de (nu) Leidse Weddesteeg. Een gedenksteen in de gevel van blokkendooswoningen herinnert daar aan. Hooguit de nabije Zeevaartschool - van aanzienlijk latere datum - biedt nog iets van een aanknopingspunt aan de historie van deze door de slopersbal geteisterde omgeving.

Volgens de overlevering heeft de grootste Hollandse schilder zijn voornaam Rembrandt aan de Hazerswoudse maalderij te danken. De 'rem brandt' was in die tijd (1606) een bekende kreet. Voor de molenaar, vader Van Rijn bijvoorbeeld, was het een bijna dagelijkse praktijk om de remsteen op het molenwiel te zetten. Daarmee werd het maalmechaniek min of meer beveiligd tegen windvlagen. Staken er steviger winden op, dan veroorzaakte de wrijvingsvingshitte brand in het rem-gesteente. Pa Van Rijn voorkwam dat de molen volledig in vlammen opging - 'rem brandt'!! - terwijl zijn zoon ter wereld kwam. Zo zou de Hollandse meester aan zijn voornaam zijn gekomen.

Natuurlijke vaargeul

De ligging van de stenen maalderij was slim gekozen: in een flauwe bocht van de Oude Rijn. Daardoor konden schepen, ook van een wat groter formaat, dankzij de natuurlijke vaargeul gemakkelijk de kade bereiken en hun ladingen graan lossen. Het is dus niet verwonderlijk dat waar tot voor kort een meelbedrijf stond - de machines zijn weggehaald, de loods is leeg - in vroeger tijden een houten molen maalde, zo verhaalt streekgenoot en historicus Cees Kroon in zijn onlangs verschenen boekje over de 'Rembrandt'. Daarin wordt onder meer een akte uit 1420 vermeld, waarin Jacoba van Beyeren de 'Heerlijkheid Hazerswoude', de molen daarbij inbegrepen, schonk aan Lodewijck van Montfoort.

Diens achterkleinzoon, de Hazerswoudse heer Maximiliaan van Cruyningen, liet er een nieuwe 'dwangmolen' bouwen. Boeren in het ambacht waren verplicht hun graan daar te laten vermalen, met een gegarandeerde provisie voor hun heer.

Voor die tijd was het een uitzonderlijk bouwsel, onder meer door het ontbreken van balie en stelling. De eerste konisch gemetselde onderbouw en de rieten, hoge kegelvormige kap vonden later navolging in de Lage Landen. Er zijn heden ten dage slechts spaarzaam exemplaren van terug te vinden.

Bron van inspiratie

Eeuwenlang overleefde het hardnekkige gerucht dat de befaamde schilder Rembrandt van Rijn in het Hazerswoudse molengebouw ter wereld zou zijn gekomen. Er bestaan schoolboeken waarin de auteurs deze mythe als waarheid onderwijzen, zo blijkt bijvoorbeeld uit een artikel in het Leidsch Dagblad (1-2-'93). Dichters en kunstschilders, die er hun ezels opstelden om de molen van hun idool te vereeuwigen, putten door de eeuwen heen inspiratie uit deze gedachte.

De stenen maalderij draaide overigens niet tot ieders genoegen. In 1855 spanden de burgemeesters uit omliggende gemeenten samen om te voorkomen dat de molen aan de Oude Rijn zou worden herbouwd. Na de brand van 3 november 1855 wilden de notabelen graag voorkomen dat de paarden langs de Rijn op hol sloegen, schrikkend van de langs de weg scherende wieken. Zij hadden immers een overeenkomst met naburige gemeenten en daarvoor werd wat geld heen en weer geschoven. De handelslui en vervoerders uit de aangrenzende dorpen spraken er hun vroedvaders op aan. Soms liepen paarden met kar en al wel eens de Rijn in. Mede als gevolg van een klachtschrift bij Provinciale Staten diende de eigenaar de molen te herbouwen bovenop een metershoog metselwerk. Zo konden de wieken niet meer zo langs de paarden scheren.

De technische vooruitgang maakte het mogelijk om de molen rond 1920 van de delen te ontdoen die voor de aandrijving door de wind noodzakelijk waren. Roeden, balie en staartwerk gingen eraf en niet veel later werden ook de overbodige kap en het bijbehorende binnenwerk verwijderd. Het resterende hoge en konische gesteente sneuvelde in 1965.

Eerlijk gezegd is de lege roestige loods nu niet om aan te zien. Wat doe je met zo'n plek? Er een namaakmolen bouwen, met een theehuisje en verkoop van ansichten? En aan toeristen het verhaal over Rembrandt ophangen? Commercieel zou het interessant kunnen zijn. Vanuit het oogpunt van behoud van erfgoed valt er nauwelijks nog eer aan te behalen.

Raymond Peil

Rijksmonumenten in Boskoop

Sinds enige tijd bekommert de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel) zich ook om objecten in de Rijnstreek en de Duin- en Bollenstreek. Reden om hier (in verkorte vorm) een artikel te plaatsen dat afkomstig is uit een periodiek van de Rijksdienst voor De MonumentenZorg (RDMZ). Daarin wordt aandacht besteed aan de eerste Rijksmonumenten in de gemeente Boskoop. Daaronder is een aantal industriële monumenten, dat sinds februari 1999 dankzij het Monumenten Selectie Project/Monumenten Registratie Procedure (MSP/MRP) is beschermd.

De provincie Zuid-Holland selecteerde de volgende objecten:

- De markante, stalen hefbrug over de Gouwe, in 1935-'36 gebouwd door de N.V. De Vries Robbé & Co. uit Gorichem;
- Twee winkels met bovenwoningen uit 1908 vallen op door hun gaaf bewaarde gevels en winkelpuien in Art Nouveaustijl, ontworpen door W. Kreling, te weten Gouwestraat 8 en Gouwestraat 10, gelegen nabij de hefbrug in de kern van Boskoop waar vanouds de winkels waren geconcentreerd;
- De watertoren in Art Nouveaustijl aan de Zijde 442 van architect J. Schotel uit 1908-'09.

Watertoren

Na afwijzing van een eerder individueel verzoek voor bescherming vooruitlopend op het MSP is thans ook de watertoren aan de Zijde van de bekende architect J. Schotel uit 1908-'09 aangewezen. Deze watertoren (zie foto) is vooral van architectuurhistorisch belang vanwege de uitkragende bovenbouw van de toren, waarin zich het reservoir van de watertoren bevindt, die in materiaalgebruik en vormentaal beïnvloed is door de Art Nouveau. De watertoren is daarmee niet alleen binnen het oeuvre van Schotel, die vele watertorens op zijn naam heeft staan, van belang, maar bezit tevens binnen de ontwikkeling van de watertorenbouw een zeldzaamheidswaarde. Deze bouwstijl werd zelden toegepast voor watertorens. De toren is rond het midden van de jaren zeventig buiten gebruik gesteld. Toen al was er sprake van achterstallig onderhoud.

Verschillende initiatieven werden genomen voor aankoop en herbestemming van de watertoren, maar het heeft tot juli 1998 geduurd voordat er uiteindelijk een gegadigde kwam met een concreet plan. De enthousiaste nieuwe eigenaar heeft het voornemen de watertoren geheel te restaureren en te bewonen. De restauratie is een hele onderneming, aangezien de ijzeren draagconstructie van het reservoir zodanig door corrosie is aangetast dat er bijzondere maatregelen moeten worden genomen om de kop van de watertoren te herstellen. Op dit moment staan er steigers rond en vindt er gedegen bouwhistorisch onderzoek plaats voordat de kop wordt ontmanteld. Die wordt op basis van dit onderzoek mettertijd hersteld. Voorlopig gaat de eigenaar de schacht bewonen. Hopelijk komt de financiering voor de restauratie op redelijke termijn rond. De watertoren

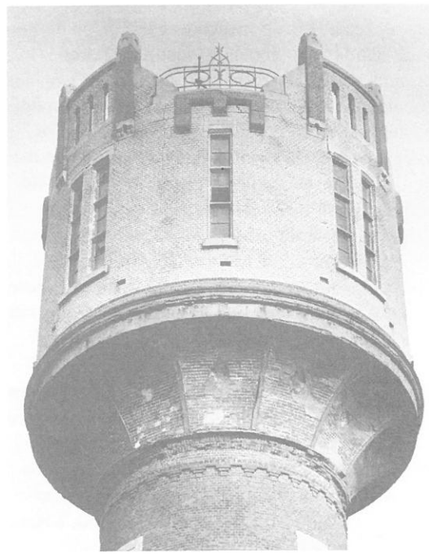

is het waard!

(Bron: Bulletin Rijksdienst voor De MonumentenZorg).

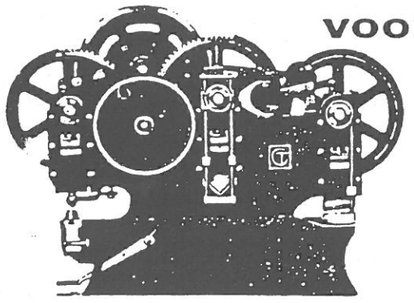

Wie
biedt u de basis
voor beslissingen?

research voor beleid bv

Schuphalweg 13 - 15
2316 XB Leiden
telefoon. 31 (0) 71 - 25 37 37*

Leidsch Dagblad of Kantongerecht: Wat is het verschil?

Compromisloze Dudok-sculptuur op kop van de Witte Singel

Het voormalige gebouw van het Leidsch Dagblad staat er anno nu compromisloos. „Het is een statement, een uitspraak over hoe een gebouw moet zijn. Het is eigen-lijk een sculptuur." Het beeldhouwwerk verschilt in positieve zin van vroeger. „Aan zo'n gebouw lees je de betekenis af." Jetteke Bolten-Rempt, directeur van de Lakenhal, zegt het tijdens Menno Smitsloo's receptie ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie. De projectontwikkelaar is trots op het moois wat zijn privévermogen tot stand heeft kunnen brengen. Alle aanwezigen vinden het mooi. Terecht.

Door de ranke en hoge glas-in-lood-ramen speelt de zon nu een kleurenspel, wanneer de kantonrechter in het leven ingrijpt van drinkebroers zonder rijbewijs ('uh, mag ik me biertje hier neerzetten?'), overtreders van de maximumsnelheid ('dat moet iemand anders zijn geweest') of graffitiisten ('die muur was nog vrij!').

Huur wordt betaald

In april van 1999 verhuisde het kantongerecht naar het strakke en bescheiden geornamenteerde gebouw op de hoek van de Witte Singel en het Noordeinde. Het is nauwelijks een verandering. Van het monument aan het Rapenburg naar dat aan de Witte Singel. Daar zijn de in hout gebeeldhouwde deuren tijdens de restauratie ten dele nagemaakt, ten dele authentiek. Degene die het verschil ziet, heeft kennelijk een miscroscoop in de binnenzak. Het kostte best een bom duiten. Hoeveel precies wil 'maecenas' Smitsloo niet kwijt, maar er is niet op een paar ruggen gekeken. Deze project-ontwikkelaar en makelaar, in Leiden en omgeving (ook als wethouder in Oegstgeest) bekend, kocht het LD-complex. En de rechterlijke macht schijnt de huur gewoon te betalen.

Van 1916 tot 1994 kon het Leidsch Dagblad (LD) prat gaan op een unieke lokatie, in een Dudokgebouw op de kop van de Witte Singel, net buiten de binnenstad. Met hier en daar een hemelwaterbak in de vorm van een olifantenkop, hoog en rank glas-in-lood, veel tinten tussen bruin en rood, zowel in de betegeling binnen als de (bak)stenen buiten, kopvormige terracotta ornamenten, smeedijzeren opschriften (Tijdingzaal, ingang).

Met op de gevel aan het Noordeinde de naam van de krant in tegels en een stenen belettering: 'Leidsch Dagblad', ondersteund door Dudoks taps toelopende verticale metselwerk. Daar nog net weer boven de unieke wereldbol, die al eerder in volle glorie werd hersteld.

Naast de bijzondere Dudoksculptuur maakte ook een aantal anonieme productieloodsen deel uit van het voorheen aanzienlijk uitgebreidere complex. Daarin stampte decennialang de diepdrukpers uit 1948. Ook de *fine fleur* van de lokale journalistiek, kantine en administratie hield in de aanpalende gebouwen huis.

Waar eens de persen van het LD op volle toeren draaiden, is een bastion moderne herenhuizen, naar Engels voorbeeld gebouwd. Wekelijks tonnen papier, tankwagens met drukinkt en het dagelijkse flottielje bestelbusjes verdwenen op een gegeven moment uit het stadsbeeld. Er staat nu een woonblok dat reminiscenties oproept aan de naburige Dudok-creatie.

Bier en jenever

Het 'nieuwe' kantongerecht is ook van binnen in oude luister hersteld. Dudoks kleurenpalet met mosterdgeel (oker, zouden sommigen zeggen), helderwit en Dudok-donkergroen harmonieert met het donker- en middelbruin van de geglazuurde betegeling. De vloerbedekking is van de grijze granieten traptreden af. Zelfs de kelder, waar stahoogte uitsluitend voor mensen korter dan 1,55 meter is gegarandeerd, is in de oude staat hersteld.

Zelf heb ik, als ex-redacteur van het LD, herinneringen aan het - arbitrair - mooiste stuk van Dudoks gebouw, nu de zittingszaal. Bijna ontelbaar waren de vergaderingen, overlegjes en bijeenkomsten die lieden van diverse pluimage bijeenbrachten in de 'Tijdingzaal'. Gezeten op een vloer, waarop dat niet meer zou kunnen. Laat staan dat de koelkast er zou kunnen staan, die vol bier, jenever, sap en spa steevast aan het eind van zo'n samenzijn werd aangesproken. Soms wat eerder.

Het gebouw heeft nu een bestemming op maat en een nieuwe functie. En wie ziet aan de buitenkant verder veel verschil?

Raymond Peil

PEL-HISTORIE AANGEVULD

De Firma Gebroeders Pel, Fabriek van Suikerwerken, Vruchtenpâtes & Limonadesiropen is in dit blad diverse malen beschreven. In het recentelijk door Stiel uitgegeven boek *Leids Fabrikaat 2* is ook een hoofdstuk aan deze bekende fabriek gewijd, die van het begin van de eeuw tot de sluiting in 1965 was gevestigd aan de Morsweg. Leidenaar J.A. Sierag las dat verhaal en constateerde dat er nog wel wat meer over deze onderneming is te vertellen. Sierag werkte er van 1928 tot 1965. Ook zijn vader bracht er een groot deel van zijn werkzame leven door, van 1908 tot zijn pensioen in 1953. De inmiddels 85 jaar oude J.A. Sierag werkte er meestal met plezier, maar van de bedrijfsleiding had en heeft hij geen hoge pet op. "Het waren geen fijne jongens, die Pellen."

De eerste generatie directeuren herinnert Sierag zich nog goed. Die bestond uit de in 1936 teruggetreden directeur Hendrik Pel, die samen met zijn in dat jaar overleden broer Gerard de fabriek in de eerste decennia van deze eeuw tot bloei bracht. "Hendrik Pel was echt een vakman. Van mijn vader weet ik dat hij als kok aan het begin van de eeuw diners verzorgde voor de elite van Leiden. Dat gebeurde in een herenhuis aan de Breestraat, waar de bankier Labruyère woonde. Mijn moeder werkte daar in huis."

"Hendrik Pel was een stugge man. Hij was samen met zijn broer de baas, maar die zag je nooit. Hendrik liep altijd door de fabriek, door de raampjes te kijken of je niet snoepte. Als hij je snapte, dan schold-ie je verrot."

Sierag begon op 14-jarige leeftijd bij Pel. "Met 12 jaar ben ik gaan werken. Toen had ik alle klassen van school er opzitten, maar officieel mocht je voor de wet pas werken als je 14 was. Eerst ben ik in dienst gekomen van een koopman en na twee jaar kon ik met mijn vader mee naar Pel. Het was gewoon in die tijd dat je naar de fabriek ging waar je vader werkte."

Suikerwerker was in die jaren nog een ambachtelijk beroep, dat Sierag in de praktijk leerde. "Van de grond af ben ik opgeleid als suikerwerker. Ik werd naast een ervaren fondantmaker gezet, die mij het vak leerde. Hij maakte de inhoud van de bekende luxe dozen. Moest je een vlinder gieten dan ging dat in aparte mallen, met een groen lijf, bruine sprieten en rode poten - ik geef maar een voorbeeld. Erg veel werk was dat. Daar-na werd het gecandeerd, moest het een hele nacht in een suiker-vloeistof staan.

Haalde je het de volgende dag eruit, dan zaten er van die suiker-kristallen op. In de pak-kamer moesten meisjes die dingen in elkaar leg-gen. Dat was een werk! Dik voor de oorlog was dat al verdwenen."

Sierag herinnert zich nog andere arbeidsintensieve producten die al voor de oorlogsjaren niet meer werden gemaakt. "Ana-nasglacé, dat was echt iets voor de rijke lui, dat konden de arbeiders niet be-talen. Ik heb dat nog gemaakt. Moest je eerst een ananas in stukjes hakken en daarna glaceren. Dat was geen leuk werk, maar daar werd niet naar gevraagd."

In de jaren twintig werd de fondant nog gemaakt met behulp van vuurverwarming, maar na verloop van tijd schakelde de fabriek over op stoom. "Dat was een hele verbetering", weet Sierag. "Je suiker en je water kookten binnen een paar minuten. Aanvankelijk werd de stoom geleend van Nieuwenhuizen, de conservenfabriek naast Pel, want we hadden zelf nog geen stoomketel. De pannen waarin we kookten werden steeds groter. Op het laatst hadden we er een van 200 liter, om jam in te maken."

Sierag maakte in zijn loopbaan bij Pel "zo ongeveer alles". "Alleen chocolade heb ik nooit gedaan, verder heb ik op alle afdelingen gestaan. Geglaceerde gember, marsepein (grote plakken Lübecker marsepein), pain de luxe uit Frankrijk, paaseitjes - alles heb ik gemaakt. Paaseitjes maken, daar had ik pest aan. De halve eitjes werden machinaal gemaakt, waarna je met de hand uit een trechter er steeds een drupje van een of ander spul op moest laten vallen. Kierewiet werd je daarvan."

In de oorlogsjaren moest de fabriek haar assortiment snel inkrimpen wegens gebrek aan grondstoffen. "Aan het begin van de oorlog kreeg je wachtgeld, 10,96 gulden per week. Daarvoor moest je wel elke dag aan de fabriek komen om een papiertje te tekenen. Na verloop van tijd gingen we jam maken, daar kregen we wel grondstoffen voor. Een deel was bestemd voor de Duitse *Wehrmacht* en een deel voor de distributie."

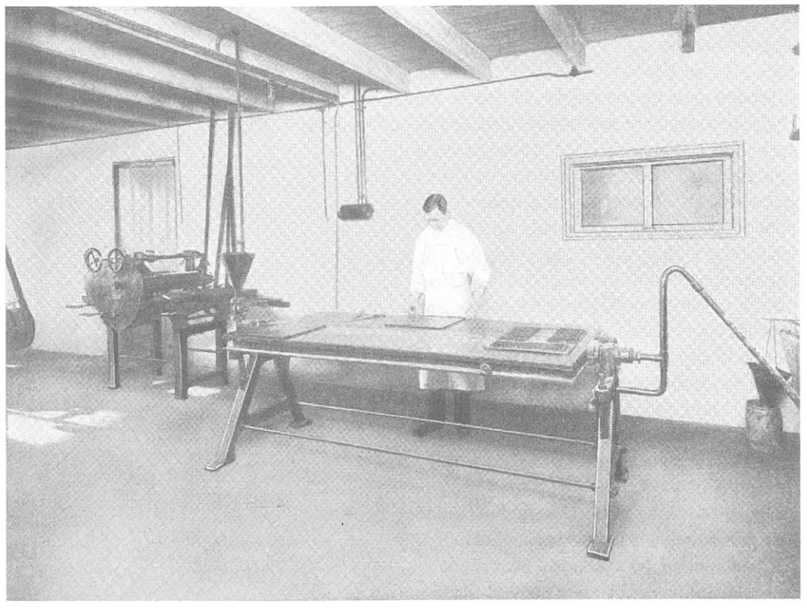

Koeltafel en machine voor de vervaardiging van caramel-moes. Aan de tafel H.D. Sierag, vader van J.A. Sierag. Foto uit presentatieboekje van de firma Gebroeders Pel, (1918).

"Op een gegeven moment hadden we geen pectine (grond-stof voor de jamproductie) meer. Dan moest je de gekneusde appels in een ton gooien en daar moest dan een halve liter van een of ander zwavelig zuur op. Dat spul sloeg op je luchtwegen, maar daar zouden we via het distributiekantoor melk voor krijgen. Alleen hebben we die melk nooit gehad. Die bleek naar de Pellen te gaan. Die hele zaak is uitgezocht en uiteindelijk zat een boekhouder drie dagen vast, omdat hij met de bonnen gesjoemeld zou hebben. Maar die man had er niks mee te maken! Nee, het waren geen fijne jongens, die Pellen."

Na de oorlog werd de in de jaren dertig aange-treden directeuren Jan en Cor Pel enige tijd het beheer over de fabriek ontnomen wegens hun lidmaatschap van de NSB. Toen ze eind 1946 weer aantraden was dat volgens Sierag geen probleem. "Het kantoorpersoneel mopperde wel, maar in de fabriek werd er niet over gesproken."

Toch heeft Sierag geen hoge pet op van Jan en Cor Pel. "Ze liepen wel rond in de fabriek, maar het is mij niet dui-delijk wat ze er deden. Het waren geen vakmensen, ze wisten niet hoe ze hun eigen producten moesten maken. Ik was een keer ziek en toen kwam er iemand bij mij thuis aan de deur vragen hoe je vruchtenframbozen moest maken. Dat stond nergens op papier en ik was de enige die dat kon. In de praktijk waren het de bedrijfsleider Onvlee en zijn assistent Van der Vet die alles regelden. Dat waren aardige lui, die altijd goed aanspreekbaar waren."

De lonen waren niet best bij Pel, meent Sierag. "Ga maar aan oudere mensen vragen. Iedereen wist dat het geld naar de directie ging. 'Vette Pel', die uitdrukking kende iedereen vroeger. Toen ik in 1948 trouwde, verdiende ik 39 gulden per week. Ik woonde op een kamer die zo'n zes, zeven gulden kostte. Wat houd je dan nog over?"

In het overzichtsartikel over de geschiedenis van Pel in *Leids Fabrikaat 2* staat vermeld dat de fabriek vanaf het begin van de eeuw tot aan de sluiting op de Morsweg was gevestigd. Sierag weet te vertellen dat Pel nog op verschil-lende andere locaties was gevestigd. "Na de oorlog werd het op de Morsweg al snel te klein. In een pakhuis aan de Doelensteeg werd een aantal jaren wijn gemaakt van druiven die vanuit het Westland werden aangevoerd. Daar stonden vaten van 900 liter. Of er ook veel van verkocht werd, weet ik niet meer."

"Verder werd eind jaren veertig, begin jaren vijftig, jam gemaakt in een pand aan de Diefsteeg/Pieterskerkstraat. Ook heb ik rond 1950 nog zo'n anderhalf jaar in Hillegom gewerkt in een pand aan de Van Endelaan, waar later Draka kwam. Met drie man gingen we elke dag vanuit Leiden met de bus naar Hillegom. Daar maakten we bruidssuikers en andere fondantjes en ook hebben we nog een paar maanden kauwgom gemaakt. We hadden daar gietmachines, een stoompan en rubberen matten. Vroeger droogden we de fondant in poeder, maar dat werd te bewerkelijk. In die rubberen matten zag het er wel min-der gaaf uit. We moesten naar Hillegom, omdat het in Leiden zogenaamd te klein werd, maar na anderhalf jaar werd 'Hillegom' alweer gesloten. Waarom weet ik niet, maar ik ging weer lekker terug naar de Morsweg."

In *Leids Fabrikaat 2* vertelt een oud-werknemer dat het in die jaren de gewoonte was om nieuwelingen in de fabriek op een houten rek vast te binden, waarna ze in het Galge-water achter de fabriek werden 'gedoopt' . Volgens Sierag is dat "kletspraat". "Er viel wel eens iemand in het water, maar al die jaren dat ik er werkte heb ik nooit meegemaakt dat mensen expres het Galgewater werden ingegooid."

Aan het begin van de jaren zestig leek het minder te gaan met de fabriek. "Ik zat toen bij de jam en ik zag dat aflopen", zegt Sierag. "Toen ben ik naar een andere baas gegaan, maar na anderhalf jaar ben ik weer teruggehaald door Pel. De fabriek was door Amerikanen overgenomen, die er allemaal nieuwe machines hadden neergezet. Een groot deel van die machines is nooit gebruikt, maar toch haalden we een veel hogere productie dan eerder. Caramel bijvoorbeeld werd gemaakt in een nieuwe machine die er automatisch een papiertje met de nieuwe naam 'Pel Holland' omheen deed - 360 per minuut, dat ging zo snel, dat kun je je niet voorstellen. Achthonderd kilo caramel per dag maakten we, in drie, vier verschillende kleuren. Op het laatst verzopen we er in, want dat spul werd niet verkocht."

"Kort voor de sluiting kregen we nog een nieuwe directeur, die werd gestuurd door de Amerikanen. In de zomer liet die man ons duizenden kilo's mentosjes maken. Ook die werden niet verkocht, want dat is een typisch winterproduct."

Bij de gedwongen sluiting in 1965 kwamen de laatste tientallen werknemers op straat te staan. Toch kijkt Sierag met plezier terug op de bijna dertig jaar die hij bij Pel werkte. "Natuurlijk gebeurden er wel vreemde dingen, maar ik ging zelden met de pest in mijn lijf naar de fabriek. Anders houd je het er nooit zo lang vol."

Eric Jan Weterings

"J. ZIERIKZEE"
MAATSCHOENMAKERIJ
H.P.H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN
Tel.:071-513156

MONUMENT

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als industriestad bepaalden, ligt niet ver achter ons. Veel oude fabrieken, werkplaatsen en andere bedrijfspanden zijn in hoog tempo gesloopt. De overgebleven monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omstreken worden in de rubriek Monument in de schijnwerpers gezet. Als vierde in deze reeks wordt door Wibo Burgers de kalkoven in Katwijk belicht.

Katwijker kalkoven: de laatste in Zuid-Holland

Een van de minst bekende industriële monumenten in de provincie Zuid-Holland bevindt zich in Katwijk aan Zee: de nog niet zo lang geleden gerestaureerde kalk-oven aan de Parsstraat, die dateert van 1934 en tot 1971 in gebruik is geweest. Het is de enige nog overgebleven kalkoven in de provincie Zuid-Holland. In totaal resteren in ons land nog acht groepen kalkovens, voornamelijk in Groningen en Overijssel.

De historie van de schelpkalkindustrie in Katwijk (ontleend aan gegevens van de vroegere N.V. Kalkfabriek Rijnland) gaat ver terug: bijna tot in de dertiende eeuw. De schelpkalk, die onder andere is gebruikt voor de bouw van de Brug in Leiden, het slot Teylingen in Sassenheim en voor de Domkerk in Utrecht, is waarschijnlijk in Katwijk gebrand en geblust uit schelpen, die door Katwijkse schelpenvissers op de stranden bij Katwijk zijn gebaggerd. Dat geldt ook voor de befaamde 'Leytse Kalcx', gebrand en geblust in branderijen onder Katwijk en Leiden, die destijds in Holland en Utrecht als bouwstof werd geroemd.

Schelpen, die in de zeventiende eeuw bij Katwijk door Katwijkse schelpenvissers werden verzameld, vonden via het Mallegat en de Oude Rijn hun weg tot in Friesland, Drenthe en Overijssel. Van daaruit tot schelpkalk gebrand en geblust ging het materiaal via de Hanze tot naar de Kleine Oost.

Rond 1770 verbeterde Pieter van Lelyveld, een voorvader van de Van Lelyveld, die tot ongeveer 1870 de branderij van Van Lelyveld, Hubrechts en Dozy exploiteerde, het tot dan gebruikelijke type schelpkalkoven tot een versie die algemene bekendheid heeft verworven als de 'Katwijker schelpkalkoven'. Van dat type moeten er in de vorige eeuw meer dan honderd in ons land hebben gestaan.

Modern

De schelpkalkbranderijen van voor en na de Tweede Wereldoorlog behoorden tot de grootste en modernste van het land. Na de oorlog stonden er in Katwijk en omstreken nog altijd 35 van de toen nog 90 werkende ovens in Nederland. Zeker 35 procent van de schelpkalkindustrie in Noord- en Zuid-Holland en zeker 20 procent van de landelijke industrie was toen geconcentreerd in Katwijk.

Niet alleen was deze gemeente bekend vanwege zijn schelpenvissers en kalkbranderijen, maar ook door de toepassing van schelpkalk. Bij de aanleg van de oude binnen- en buitensluizen rond 1810 in katwijk aan Zee werd schelpkalk voor het eerst in een dergelijk groot bouwwerk gebruikt. De schelpkalk was hier zo'n succes dat koning Willem I bij zijn besluit van 19 oktober 1827 schelpkalk als metselkalk liet aanbevelen. Deze kalk is waarschijnlijk eveneens gebrand in de ovens langs de Oude Rijn in Katwijk.

In onze dagen staat de schelpkalkoven, sinds 1993 gemeentelijk monument en vorig jaar gerestaureerd, op de hoek van de Parsstraat en de Reygersberglaan, in een parkje tussen de huizenblokken, niet ver van het water van de Oude Rijn. Alle openingen in het muurwerk zijn dichtgemetseld om problemen met bijvoorbeeld kinderen te voorkomen. Het is jammer dat de gemeente Katwijk dit belangwekkende industriële monument (nog) niet heeft voorzien van een passend monumentenbordje.

Wibo Burgers

De gerestaureerde kalkoven in Katwijk. Foto: Wibo Burgers

DE WERELD OM JE HEEN.

Leidsch Dagblad

Rooseveltstraat 82, 2321 BN Leiden, tel. (071) 535 63 56

Wethouder Pechtold: 'Monument moet leven'

'We gaan de meelfabriek niet onthoofden'

Een groot deel van meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat blijft behouden. Althans volgens de laatste plannen van het Leidse college van Burgemeester en Wethouders, dat daarmee de consequentie lijkt te trekken uit het enige maanden geleden gehouden 'stadsdebat' over de toekomst van het complex. Lange tijd leek de unieke verzameling bedrijfsgebouwen tegen de vlakte gaan, maar de vorig jaar aangetreden wethouder van (onder meer) monumentenzaken Alexander Pechtold verdedigt in een gesprek met Stiel-verslaggever Raymond Peil met verve de lijn die het huidige college heeft gekozen. Behoud van een groot deel van de bedrijfsgebouwen is daarbij het uitgangspunt. "We gaan de meelfabriek niet onthoofden."

Bij zijn toetreding tot het politiek breed gekleurde college van burgemeester en wethouders (B&W) kreeg de jonge D66'er Alexander Pechtold (33) de portefeuille monumentenzaken onder zijn hoede. Hij wist dat meelfabriek De Sleutels daar een (politiek) gevoelig onderdeel van uitmaakte. Een pussende puist, die de Leidse binnenstad na een vastberaden incisie enorme waarde (historisch èn voor de volkshuisvesting) kan opleveren? Of de verweesde erfenis van een decennialang rood doordrenkt stadsbestuur, dat de hete brij gaarne doorschoof.
"Het gaat uitstekend, maar ik heb wel zorgen", zegt de wethouder. Over industrieel erfgoed in Leiden en over de meelfabriek, een potentiële splijtzwam binnen B&W. Bij deze aardige, veelbelovende politicus in goede handen, zo beschikten hogere machten. "We zijn met de meelfabriek aardig tegemoet gekomen aan heel veel wensen. Sommige belangenclubs blijven zeuren", aldus Pechtold, die er heldere opvattingen over het monumentenbeleid op nahoudt. Slopen mag, mits het een hoger doel dient. Over warme gevoelens en een veer op de hoed van Jan Laurier.

'Trots hoe de binnenstad erbij staat'

Het kan dus weinig kwaad om voor hèt blad over industrieel erfgoed de verantwoordelijke wethouder te vragen of het goed gaat met Leiden als monumentenstad. Pechtold staat voor zijn mening en gelooft in zijn verhaal. Inclusief de uitkomst van de afweging tussen cultuurhistorische schade en politieke belangen rond de meelfabriek. "Ik ben er best trots op hoe de binnenstad erbij staat. We zijn druk bezig. Ik heb zorgen over de toekomst. Als ik zie hoe het Rijk met zijn idiote schottensystemen een soort eenheidsworst over het land legt, dat werkt niet." Daardoor moeten we, zegt Pechtold, te veel geld uitgeven aan woonhuizen. "Dat wil ik best afschaffen voor een stad als Leiden." De bestuurder zou veel meer zelf de handen vrij willen hebben voor de "bestiering van de unieke situatie" alhier.
Het huidige subsidiestelsel vreet nogal aan het Leidse monumentenbudget. "De Hooglandse Kerk, de Pieterskerk, de Burcht zijn aangepakt. Zo zijn er nog wat dingen, grote gebouwen, waarvan ik zeg daar zou ik graag mijn aandacht op focussen. Voor de Hooglandse Kerk is nu alweer het nodige nodig. Liever dat dan woonhuizen."
Pechtold is *Realpolitiker* genoeg om desnoods commercieel de boer op te willen. "Met goed bepaalde randvoorwaarden moet je dat niet uitsluiten. Ik vind het hier en daar reëel, het moet."
"Zodra je de commercie binnenhaalt, heb je kans dat er eisen worden gesteld. Daarbij moet je vanuit monumentenzorg niet te veel water bij de wijn doen. Ik zeg niet dat je het helemaal niet moet doen. Maar je kan die hele handel niet draaiende houden zonder dat je het bedrijfsleven erbij betrekt. Dat kan door sponsoring en soms ook gewoon doordat men het onderhoud van je overneemt omdat men er een functie aan geeft. Het idee stadshotel, wat bij het weeshuis een paar keer gevallen is, vind ik zeker het bestuderen gewoon waard."

Hangjongeren

"Een monument bestaat bij gratie van zijn functie. Of dat nou de oude is, of een nieuwe. Er zijn weinig monumenten die je je kunt veroorloven zonder functie." Pechtold noemt De Burcht. "Heeft als stadsparkje een nieuwe functie. Want zonder dat ontbeert een monument draagkracht in de samenleving, het raakt in vergetelheid, het onderhoud holt achteruit. Wordt het een plek waar alleen maar hangjongeren te vinden zijn."
"Onlangs hebben we de discussie over het Aalmarkt-gebied gehad, waarover mensen roepen 'schande dat er wordt ingegrepen'. Diezelfde mensen beginnen te steigeren als je een vinger uitsteekt naar het V&D-gebouw, waarvoor ik de Rijksdienst voor Monumentenzorg op mijn nek zou krijgen als ik daar wat mee zou willen. Dat hele V&D-gebouw, kijk naar elke oude tekening en schilderij, is natuurlijk een gigantische inbreuk geweest op wat er stond. En inmiddels wordt geaccepteerd dat het een prachtige aanwinst is. Dat leeft, en niemand weet meer dat dat anders was."
Gevraagd naar hoe de monumentenstad er over 25 jaar moet bijstaan, verwacht Pechtold "behoorlijk wat wisselingen". "Behoud het goede, probeer te verbeteren en geef vooral de goede architectuur van bepaalde perioden zijn kansen in de stad. Waak daarom ook over je jonge architectuur. Ik vind het prettig dat er nu al mensen zijn die het opnemen voor de panden van Minerva en van het Hoogheemraadschap aan de Breestraat. En niet alleen het eeuwenoude pand aan de overkant, dat bij veel mensen warme gevoelens oproept. Ik zeg niet gelijk dat ik behoud van de nieuwe panden steun, maar het is heel goed om erachter te komen dat je waardevolle dingen uit een periode hebt, op het moment dat ze er staan. Zoals ik nu sommigen, die verantwoordelijk waren voor de sloop van Van Nelle, hoor zeggen 'laat het maar weer herbouwen'. Kijk, dan ben je te laat. Daar zou ik ook nooit voor zijn."

Mooi zoals het is

Behoud het goede, sloop de nutteloze gedrochten, het blijft een lastige afweging. Pechtold: "Vanwege de grote verantwoordelijkheid voor het verleden - wij geven dat aan de toekomst door - moet je je ook realiseren dat de stad een langere geschiedenis heeft dan de perioden die je achter je laat. Voor de leek is het Rapenburg een prachtige oude gracht. Maar kijk goed: het is eeuwen architectuurgeschiedenis, daar zie je de sporen van. Daarmee zeg ik niet 'haal eens een oud gebouw tegen de vlakte en zorg dat er ook een laat twintigste-eeuws gebouw tussenkomt', want sommige dingen zijn gewoon mooi zoals ze zijn."
"Het Rapenburg is een mooi afgesloten geheel. Zoals je in het Mauritshuis geen kunst van deze eeuw moet ophangen. Andere musea moeten juist deze tijd bijhouden. Voor een stad als geheel geldt dat ook. Dus kan de architectuur van jongere datum misschien niet aan het Rapenburg, maar wel op andere plekken."

Vibreren en trillen

In het laatste nummer van Stielz gaf Leen Barendregt een uitvoerige opsomming van oude gebouwen die uit de stad zijn verwijderd. Is er niet te veel onder de slopersbal gesneuveld?
Pechtold: "Ik ben altijd blij met mensen die pleiten voor behoud, behoud, behoud." Bij het derde woordje krijgt zijn de stem de klank van 'hou 'es even op'. "Ik vind ook: behoud het goede. Maar sta niet stil. Ik heb de verantwoordelijkheid voor monumentenzorg, maar bijvoorbeeld ook toerisme in mijn portefeuille. Een stad moet groeien."
'Vibreren en trillen', zou Marten Toonders schilder Terpen Tijn vinden.
"Achterover leunen en zeggen 'het is hier wel prachtig en we houden het zo', vind ik heel gevaarlijk. Ik moet ook oog hebben voor andere zaken, die collega's in het college in portefeuille hebben. Je kan niet in elk gebouw een museum vestigen. Een monument moet een functie hebben, houden en als het even kan krijgen waar die wegvalt. Je moet soms concessies doen. Een gebouw moet een bestemming hebben, zoals De Waag. Het is doodzonde dat we tegen die groene deur aan zitten te kijken."

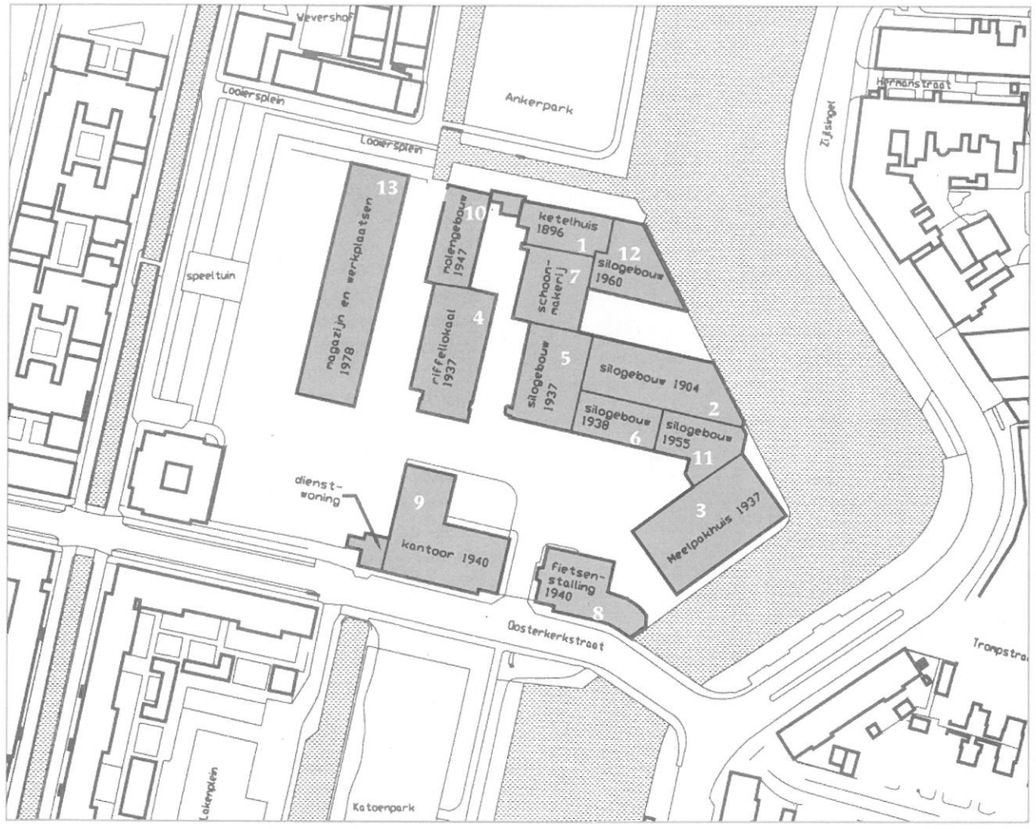

1. Ketelhuis (1896)
2. Meelsilo (1904)
3. Meelpakhuis (1937)
4. Riffellokaal (1937)
5. Meelsilo (1937)
6. Meelsilo (1938)
7. Schoonmakerij
8. Fietsenstalling (1940)
9. Kantoor (1940)
10. Molengebouw (1947)
11. Meelsilo (1955)
12. Meelsilo (1960)
13. Werkplaats en magazijn (1978)

Behouden blijven de gebouwen 1,2,3,5,6,9 en 11. de rest wordt, inclusief de dienstwoning, gesloopt. De binnenvestgracht van Katoenpark naar Ankerpark wordt weer uitgegraven.

Een veer opspelden

Kan Pechtold uit de voeten in een stad waar het college al, zeg, veertig jaar lang door de PvdA wordt gedomineerd?
Hij werpt meteen tegen 'wèrd gedomineerd', wijst op de politieke krachtsverhoudingen in raad en college en noemt de huidige verhoudingen 'gezond'.
"Het is nooit goed als een stroming te lang te grote invloed heeft. Dat was plaatselijk met de PvdA wel eens zo. Maar wat ik veel belangijker vind, is dat je ook bij zulke partijen zorgt dat er ideeën komen, dat er waardering ontstaat voor de zaken waar we het nu over hebben. Ook een partij kan bijdraaien. Ik ben nu tien jaar in Leiden politiek actief en zie dat punten als monumentenzorg en cultuur nauwelijks op de politieke agenda stonden. Letterlijk. Da's volledig veranderd. Besef en waardering van dit soort zaken zijn nu breed gedragen. Ik kan daar prima mee uit de voeten. Het maakt niet uit of ik mijn zin krijg, of een bepaalde stroming, als het maar gebeurt."
Bederft de Meelfabriek niet al tien jaar de politieke agenda?
"En zie: wat een prachtige uitkomst! Ik meen het serieus. Ik heb de laatste dagen tegen de mensen die voor behoud pleiten wel eens tussen neus en lippen door gezegd: 'tel uw zegeningen'. In die tien jaar strijd heeft het er een paar keer om gespannen of het hele complex was op de slooplijst gezet."
Pechtold wil toenmalig GroenLinks-raadslid en nu wethouder Jan Laurier een veer op de hoed spelden. "D'r is met vereende krachten voor gezorgd dat het een politiek punt werd, een heikel punt. Het zag er - denk ik - een jaar geleden nog naar uit dat sloop de overhand zou krijgen. Ik begrijp best dat mensen zeggen 'we hebben nog niet 100 procent ons zin'. Dat is, zeker in de politiek, bijna nooit haalbaar, maar als ik kijk...", klopt met de wijs-vinger op de plattegrond van De Sleutels en wijst maga-zijnen en werkplaatsen uit 1978 aan de oostzijde aan: "Dit haal ik weg". En met een brede armzwaai: "En dit blijft mooi staan. Als het dan ook nog een functie krijgt, dan vind ik dat echt grote winst."

Mooi want lelijk

Heeft Pechtold eigenlijk persoonlijk herinneringen aan de Meelfabriek? "Ja", klinkt het opgetogen. "Ik woon sinds 1985 in Leiden. De Meelfabriek is niet een gebied waar je als student snel naartoe gaat. Ik kende het vanaf een bootje en ik vond het wel altijd een kolos die schoonheid had door zijn lelijkheid."
Hij kent de gebouwen vooral bij hun nummers (zie plattegrond). "Die twaalf, dat was op de kaart elke keer het onderdeel waar 'ze' (het college, RP) zaten te schuiven. Die zal verdwijnen en dat vind ik zelf één van de leukere. Die grote spinnenpoten eraan... en die kwadranten erop geschilderd... Een gebouw dat, als het ergens anders staat, je zó zou slopen. Als er een bouwvergunning voor wordt gevraagd, zou je die nooit verlenen. Maar hier in het totaal vind ik het erg leuk. Verder ben ik erg blij dat deze hoge achthoekige, nummer elf behouden is. Die vind ik vanuit het stadsbeeld, ook van verre, een heel karakteristieke."
Wijst op de plattegrond nog eens op de magazijnen uit 1978. "Zelfs de 'hardliners' hadden enige moeite om het behoud daarvan te verdedigen. Maar als ik echt ga kijken naar wat er is voorgedragen als Rijks- en gemeentemonument, dan wordt alles, op de fietsenstalling na, behouden. Datgene wat verdwijnt biedt ruimte om een functie te geven aan de rest en de mogelijkheid tot herstel van de Binnenvestgracht, wat ook tot warme gevoelens bij iedereen leidt."
Zijn dat niet te arbitraire criteria?
Pechtold: "Nee. Het is een totaalafweging. Je moet behouden en je moet ruimte maken in het gebied. Want met ruimte kun je het betaalbaar maken door woningen en andere functies in het gebied toe te voegen. Dan zal je dus aan de westzijde ruimte moeten maken. Als je aan de tegenoverliggende kant begint, zit je gelijk in het belangrijkste gedeelte. Dertien weg en tien en vier, om echt ruimte te maken. Maken we hier een woonblok dat correspondeert met wat je meer in de wijk tegenkomt. En dan is een bijkomend voordeel dat je de gracht kunt herstellen."
Wordt dat 'mooie en verdedigbare compromis' niet ironisch opgevat; dat iedereen net niet tevreden is?
Pechtold: "Daar verzet ik me zeer sterk tegen. Zeker vanuit monumentenzorg. Je moet heldere keuzes maken. Ik kies er liever voor om een monument totaal te behouden, of het totaal te slopen. In dit geval hebben we heel helder gekozen voor behoud van een heel belangrijk gedeelte, dat op zichzelf kan functioneren."
"Want laten we wel zijn: dit monument is niet in één dag gebouwd, dus het is niet zo dat we het onthoofden, we halen er gewoon een gedeelte weer af. Wat overblijft is een belangrijk deel, waarin je ook een mooi en historisch overzicht ziet van de architectuur van de vroege tot de latere aanbouw. Op sommige plekken hebben gebouwen gestaan die later weer zijn afgebroken. Zoals het nu is, was het toen het zijn oorspronkelijke functie verloor. Het is ook nu nog in beweging."
"Maar we kiezen ervoor om een belangrijk deel te laten staan en dat monumentenstatus te geven. Door hergebruik van het monument en de omgeving krijgt het weer een functie. Daardoor zal het meer waardering in de stad krijgen."

Wees- en meelhuis

Pechtold ziet weinig brood in wachten tot de staatssecretaris van cultuur, Rick van der Ploeg, zich uitspreekt over de aanvraag om het hele complex tot rijksmonument te verklaren. "Dat hij dat zal doen verwacht ik ook niet. Dit zal hij een heel mooi voorstel vinden. Het volledig verklaren tot monument brengt mij tot de vraag wanneer hij de gemeente Leiden de middelen geeft om de meelfabriek tot iets prachtigs te ontwikkelen. De staatssecretaris zal toch met ideeën moeten komen hoe wij dat gaan financieren."
Elk monument moet een functie krijgen, benadrukt Pechtold, 'of het nou een weeshuis is of een meelhuis'. Hij zegt het bijna plechtig, ondanks de wat melige woordspeling.

Breekpunt? Onzin!

Als de collegepartijen hadden vastgehouden aan totale sloop, zou u er dan mee gekapt zijn?
Aarzelt lang. Mompelt tussendoor 'vind ik een eigenaardige vraag'. Herneemt zich: "Het is voor mij, eh, de Meelfabriek was voor mij ehhh, in de collegeonderhandelingen een belangrijk punt. Niet alleen voor mij, ook voor anderen."
Er was in het programma van PvdA toch niets over terug te vinden?
Pechtold roept direct "Nee, nee." "Bij de VVD veel, bij GroenLinks zeer veel, bij D66 het nodige. Ere wie ere toekomt. Het was voor mij persoonlijk, dat meen ik echt, een belangrijk punt. Elke plek moet in de stad zijn ruimte krijgen."
Hij verwijst naar vorige colleges, onder wier verantwoordelijkheid 'functionabele' gebouwen voorgoed zijn neergehaald. "Parmentier hebben we gesloopt, dat vond ik een slechte zaak. Ik had liever een deel behouden en dan hadden er, wat mij betreft, ook appartementen bij gekund. Wat er nu staat, daar ben ik niet ontevreden over", heet het in politiek koeterwaals, maar "het had anders gekund."

Daarbij vergeleken vindt Pechtold het "des te belangrijker om een stuk van de meelfabriek te behouden. Omdat het een van de weinige grote monumenten is, die naast architectuurhistorie nog zo veel sociale historie vertegenwoordigen in de stad. En dan blijkt dat daar een meerderheid in het college voor is."
Had De Sleutels een breekpunt in het college kunnen zijn?
"Met breekpunten krijg je niks voor elkaar", constateert de wethouder. "Belangrijker is dat je zo onderhandelt dat het niet om je eigen positie gaat", doceert hij. "Dat het standpunt waar je voor staat er doorheen komt."
Leg je zo de cultuurhistorische discussie niet te veel op het politieke fileerblok?
Pechtold: "Ik vind het jammer als dat nu de uitleg wordt. Ik denk dat de Vrienden van de Meelfabriek en Stiel hard nodig zijn om nu met vereende krachten te werken aan een goeie invulling van wat behouden kan blijven."
"Nogmaals, kijk naar die tien jaar", richt hij zich indirect tot de actievoerders, "kijk naar deze uitkomst. Dan denk ik dat dat veel meer is dan ze ooit voor mogelijk hadden gehouden." Een kwart toontje hoger: "Dan vind ik het heel goed dat ze tot het laatste moment blijven strijden om er toch nog een stukje bij te knabbelen. Maar nu ik zie dat de eigenaren Proper en Van der Wiel van zins zijn op hergebruik in te haken, vind ik dat de belangengroepen zich hier achter moeten scharen. Dan kun je echt een stedenbouwkundige invulling geven op goed niveau."

Vrienden helpen

De wethouder verwijst naar een uitstapje naar de hoofdstad, waar brokken industrieel erfgoed zijn behouden en een functie krijgen. "We hebben er in Amsterdam goede voorbeelden van gezien. Ik wil dat hier goed in de gaten houden. Dan kunnen Stiel en de Vrienden meedenken, beter dan wrokkig pleiten voor totaalbehoud. Als de raad het plan heeft goedgekeurd, is dat laatste namelijk een gepasseerd station."
Pakt opnieuw de plattegrond voor aanschouwelijk onderwijs. "Hier een leuk wijkje, dat brengt die grond prima op. Een nieuwe functie voor gebouw drie is hartstikke makkelijk, dat betaalt zichzelf wel. Dan zijn er wat silo's (vijf, stuks, waarvan alleen nummer twaalf wordt gesloopt, RP), dat is een uitdaging. Uit het totaal moet dat te betalen zijn. Gebouwen moeten ook tot hun recht kunnen komen. Naar het ketelhuis uit 1896 moet je nu echt zoeken. Dat kan dadelijk in volle glorie hersteld worden."
Hij brengt een extra geschutsstuk in stelling tegen pleidooien voor totaalbehoud. "In alle plannen die er tot dusver lagen, werd ook niet alles behouden. Dat Stiel nu opeens voor totaalbehoud pleit is opvallend, omdat ze eerder wel plannen van Verbeek en Rappange omarmden en die gaan ook behoorlijk met de grote bal door het gebied heen. Ik vind het een flauw argument om tijdens de discussie te gebruiken. Nu we het besluit hebben genomen, mag ik dat best eens een keer zeggen."
Pechtold zwaait geagiteerd met zijn hand over de kaart: "Zelfs deze magazijnen werden opeens tot het totaalbeeld gerekend."
Zou die opstelling van Stiel niet tevens te maken hebben met de verpersoonlijking van voormalig monumenten-wethouder Van Rij met sloop van de meelfabriek?
Pechtold vaart onverveerd verder uit: "Ja, nee, dat is prachtig. Dat hoort er helemaal bij. We zijn hier een lekker groot dorp, wat dat betreft. Moet ik dat allemaal ook nog gaan verdedigen?"

Grote schaduw

Opereert u niet een beetje in de slagschaduw van Van Rij?
Pechtold: "Dat is in dezen wel een prachtige vergelijking, de grote schaduw van het grote gebouw..." Dan terug naar 'Tjeerd de Grote': "Van Rij (thans collega-wethouder) en ik hebben allebei onze eigen verantwoordelijkheden en ik

ervaar het niet als dat ik in zijn schaduw sta."
Het lot van de meelfabriek is op een gegeven moment in uw handen terechtgekomen. De erfenis die meekwam van Van Rij vond u geen belemmering?
Pechtold: "Nee, zo kijk ik er niet tegenaan. Wij zeggen wel eens dat het collegiaal bestuur is, maar dat is het ook echt. Je draagt de mening van een college uit.
Pechtold wil de suggestie dat hij is ingezet om de huidige voorgenomen combinatie van behoud en sloop uit te venten, direct ontkrachten. Evenals het beeld dat de portefeuilleswitch (inclusief de meelfabriek) politiek handiger zou uitkomen. "Dan moeten de mensen maar oordelen of ze uiteindelijk vinden dat het beter is geworden of slechter", zegt de D66'er resoluut.

De hamvraag

Is de toekomst van de meelfabriek niet een mooi vraagstuk om een referendum over te houden?
Pechtold: "Ik ben een groot voorstander van het referendum. En we hebben een prachtige referendumverordening in het Leidse. En als mensen vinden dat het gemeentebestuur, behalve zijn vierjaarlijkse mandaat, toch nog eens een keer tussentijds tot de orde moet worden geroepen, of uitgedaagd moet worden om een bepaalde mening te volgen, vind ik dat prima."
"Er zijn twee mogelijkheden: de raad initieert het of de stad. Ik denk dat we door het stadsdebat te organiseren eigenlijk hebben gezorgd dat zo'n volksraadpleging er al is geweest. Binnen een jaar na de verkiezingen. Ik vind dat - met dit college - een groot winstpunt. Dat meen ik serieus."
Zelf piekert Pechtold er niet over om als raadslid het referendum over de meelfabriek op de agenda te zetten. Daarentegen is hij er wel voor te vinden om verder te filosoferen over de toekomst van het Sleutelscomplex: leuke huizen - geen blokkendozen, nee, 'fatsoenlijke woningen' - in de goede richting naar de nieuwe gracht, ook wat dure appartementen, een restaurant (geen penthouse) 'on top', enzovoorts. Als deze D66-wethouder vast-besloten is de meelfabriek op zijn staat van dienst op te voeren, bergt dat de verplichting tot daadkracht in zich. Stiel blijft een en ander vanzelfsprekend kritisch volgen.

Raymond Peil

Stiel vraagt monumentenstatus meelfabriek

Stiel heeft op 18 mei 1999 de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen gevraagd het complex van voorheen B.V. Meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat op de rijksmonumentenlijst te plaatsen. Die aanvraag is voorzien van een uitgebreid rapport, dat voor donateurs van Stiel verkrijgbaar is bij het secretariaat. Uitgebreide weergave hiervan in Stielz leek niet zinnig, omdat de meeste in de aanvraag vervatte informatie al eerder in dit periodiek verscheen. Het is nog niet bekend op welke termijn de staatssecretaris zal reageren.

LEIDEN PROMOTIE VVV

Op stap in Leiden?

Leiden Promotie VVV, de specialist in culturele en toeristische vrijetijdsinformatie

Stadswandelingen o.a.: "In de voetsporen van de jonge Rembrandt" en de "Hofjeswandeling

Uitgebreid aanbod van binnenlandse vakantiebestemmingen naar de meest uiteenlopende cultuurhistorische oorden

Allerhande uitgaven over de Leidse beroemdheden, zoals Rembrandt, Jan Steen, de Pilgrim Fathers etc.

Leiden Promotie VVV , Stationsplein 210, 2312 AR LEIDEN, tel.: 0900.22.22.333, fax.: 071-5125318

NIETS LIJKT OP LEIDEN

Melkfabriek Wassenaar nog dit jaar dicht

Melkunie Wassenaar gaat nog dit jaar dit jaar sluiten. De zuivelfabriek van Menken van Grieken werd in november 1997 overgenomen door zuivelconcern Campina Melkunie. Sinds de minimum-melkprijs in oktober 1993 verdween, is de concurrentie in de branche sterk toegenomen. Daarom concentreert Campina Melkunie de productie in Maasdam. De 170 personeelsleden in vaste dienst kunnen elders aan de slag. Met de sluiting verdwijnt de laatste melkfabriek uit de Leidse regio.
Menken van Grieken was jarenlang een familiebedrijf. Het was de enige zuivelfabriek voor gewone melk die geen deel uitmaakte van een coöperatie. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog slokte de fabriek van Menken een groot aantal branchegenoten in Leiden en de omliggende regio op.
In 1994 verscheen in Stielz een artikel over de Leidse melkfabriek 'De Landbouw ' aan de Rijnsburgersingel. Dit bedrijf werd in de jaren vijftig door Menken overgenomen, waarna het in 1972 werd gesloten. De toenmalige president-commissaris van het concern, A.C.M. Menken, blikte vijf jaar geleden terug op de geschiedenis van zijn bedrijf.
Die geschiedenis begon in 1925 in Oegstgeest, toen zijn vader L. Th. (Leen) Menken in Oegstgeest een melkwinkel opende. Al in de oorlogsjaren groeide het bedrijf uit tot een keten van drie winkels en zestien melkwijken. In Leiden was Menken toen alleen actief in de Vogelbuurt en in de Raadsherenbuurt. De rest van de stad werd bediend door melkboeren die hun spullen bij - onder meer - De Landbouw haalden.
Na de oorlog nam Menken verschillende bedrijven in de regio over, waaronder Van Paridon in Wassenaar waar de onderneming in 1950 vanuit Oegstgeest naartoe verhuisde. In 1954 nam Menken de veel grotere Leidse concurrent De Landbouw over.
"We kochten De Landbouw voor een miljoen gulden en dat was in die tijd veel geld", vertelde A.C.M. Menken in 1994. "Schaalvergroting was onontkoombaar, dat zagen we toen al in. Tot die tijd hadden we steeds kleinere ondernemingen uit de omgeving overgenomen, maar De Landbouw was veel groter. Dat bedrijf zette 25 miljoen liter per jaar om en dat was ongeveer twee keer zoveel als wij toen."
Menken kocht aanvankelijk 50 procent van de aandelen en zou later volledig eigenaar worden. Ondanks Menkens aandeel bleef concurrentie tussen de twee bedrijven bestaan. Menken: "Tijdens de 3 oktoberoptocht van 1955 bijvoorbeeld hadden we een gezamenlijke wagen, maar in de lucht cirkelden twee vliegtuigjes. Eén met de slogan 'Landbouw melk aan de spits' en de andere met 'Menken melk, lekkere melk'."
In 1972 werd De Landbouw gesloten, onder meer omdat het bedrijf geen apparatuur had om eenmalige verpakkingen te maken. "Dat is een van de voornaamste redenen geweest om De Landbouw te sluiten", zei A.C.M. Menken vijf jaar geleden. "Verder was ook de watertoevoer in Leiden een probleem. Het grondwater wat daar werd gebruikt, was brak. Het zout vrat alle machines op."
In dezelfde jaren fuseerde Menken met melkfabriek De Landbouw uit Noordwijkerhout, waardoor de Menken-Landbouw Holding in een klap een van de grootste zuivelbedrijven in Nederland werd. In de jaren negentig ging de concentratie verder, zodat Menken-van Grieken ontstond. Dat werd op zijn beurt weer overgenomen door Campina Melkunie.
De verdwijning van de laatste melkfabriek uit de regio lijkt exemplarisch voor de geschiedenis van de Leidse industrie. In het laatste kwart van de vorige eeuw kwam de zuivelindustrie op. Voor de fabrieksmatige verwerking van melk was het centraal gelegen Leiden een gunstige vestigingsplaats, omdat de grondstof in het groene Zuid-Holland ruim voorhanden was. Ruim een eeuw later zijn het vooral schaalvergroting en de moeilijke bereikbaarheid van de fabriek die de laatste onderneming in deze branche noopt haar poorten in de regio te sluiten.

Eric Jan Weterings

Stielz is verkrijgbaar op de volgende verkooppunten:

De Boekelier, Breestraat 107 Leiden
Sigarenmagazijn T. Filemon, Bevrijdingsplein 1 Leiden
Gemeentearchief Leiden, Boisotkade 2-a Leiden
Boekhandel De Kler, Nieuwe Rijn 45 Leiden
Boekhandel De Kler, Passage 1/3 Oegstgeest
Boekhandel Kooyker, Breestraat 93 Leiden
Sigarenmagazijn E.M. Opdam, Haarlemmerstraat 56 Leiden
Oud Leyden Gemakswinkel, diverse filialen:
Cleveringaplaats 1
Herenstraat 40-42
Hoge Rijndijk 106
IJsselkade 43
Kennedylaan 5
Morsweg 18
Standerdmolen 27
Stevensbloem 161, allen in Leiden
Tijdschrift- en Boekhandel Walk-In, Breestraat 163 Leiden
Postkantoor Zirkzee, Lombokstraat 22 Leiden
V.O.F. Kantoorboekhandel èLVé, Nieuwe Rijn 83, Leiden

Voor inlichtingen over de distributie van Stiel:
N. Ravensbergen, Snippenhoek 4 2317 WX Leiden,
Tel.: 071-5212605.

Ginus begeesterd door Nieuw Werklust

De oude dakpannenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude-Rijndijk wordt met de ondergang bedreigd. Bij toeval hoorde de Leidse maatschoenmaker Ginus Nusteling over dit unieke archeologisch-industrieel complex. Hij zette Stiel en de Stichting Levend Ambacht Leiden (Stal) aan tot actie om het complex te behouden. Nu al weet hij enthousiast te melden: Wordt vervolgd!

Op een avond ergens verleden jaar was ik te gast bij de buren. Een genoeglijke avond bij een goede maaltijd. Zoals zo vaak raken de partijen aan de praat over de gebeurtenis-sen die hen raken. Mijn gastvrouw vertelde over haar vader: altijd hard werken, en nu langzaam aansturend op rust. Daarmee, zo vertelde ze, kwam een oude familietraditie ten einde. De dakpannenfabriek die al vele generaties in familiehanden is, zou worden gesloten. Aangezien het om een oud complex gaat, lijkt sloop van de hele fabriek zo goed als onvermijdelijk.

Mijn aandacht was meer dan getrokken: een oud, nog in bedrijf zijnd fabriekscomplex met een zeer Hollandse activiteit, dakpannen bakken, waar was dat? Het antwoord was overdonderend: Hazerswoude-Rijndijk. Dat is om de hoek. Hoe bestaat het dat daar nog oude, intacte industrieactiviteit is? Nou ja, door de familiebinding. Opa was nog niet zo lang geleden van het terrein verhuisd, mijn gastvrouw had er als kind jaren gewoond en kwam er nog regelmatig. Vader werkte er nog. In de loop der jaren was er natuurlijk heel wat veranderd. Er werkten nu nog maar een paar mensen, veel ruimten stonden leeg en het assortiment was drastisch ingekrompen. Maar er worden nog steeds pannen gebakken, er wordt met het treintje nog altijd klei naar de oven gebracht, kennis en techniek zijn nog altijd aanwezig.

Met toestemming van mijn buurvrouw ben ik er de volgende dag gaan kijken. Een kalme zondagmiddag en een sprong in de tijd. Terug in de tijd wel te verstaan. Mijn wandeling ging langs een verzameling oude fabrieksgebouwen en gebouwtjes, smalspoorbaantjes, schoorstenen en houten droogschuren. Verder zag ik vele soorten dakpannen, nokvorsten, potjes, drainagepijpen, nokversieringen en een eindeloze variëteit aan kleiwaren die in de loop der jaren achtergebleven zijn in de opslagschuren. Op het terrein zag ik tevens kruiwagens, droogplanken, mallen en alle mogelijke gereedschappen die noodzakelijk zijn voor de kleiwarenindustrie. Een industrie die in onze streek een grote bloei heeft gekend maar nu nagenoeg verdwenen is. Een compleet fossiel!

De lezer kan zich voorstellen dat ik gegrepen werd door al dit fraais: een totaalbeeld van een oude industrie, met daaraan gekoppeld de wetenschap dat dit alles op het punt staat te verdwijnen.

Behoud

Een week later bezocht ik een vergadering van de Stichting Levend Ambacht Leiden (Stal). Ik ben daar een redelijk trouwe aanwezige. Daar vertelde ik mijn verhaal over Nieuw Werklust, waarop direct een werkgroep werd gevormd en een plan van aanpak gemaakt. Ook Stiel levert daar een grote bijdrage aan.

Behoud van het complex heeft eerste prioriteit. Uit een eerste onderzoek blijkt dat het complete complex op de voorlopige Rijksmonumentenlijst staat en dat de gemeente Rijnwoude een gespecialiseerd bureau in de arm heeft genomen. Dat moet de bestuurders adviseren over de vraag of Nieuw Werklust een definitieve plaats op de Rijksmonumentenlijst moet krijgen. Dat advies is voorlopig positief. Voorlopig, want de belangen zijn te groot om zonder verder onderzoek vast te kunnen stellen of er voor een omvangrijk project als compleet behoud van Nieuw Werklust wel voldoende basis is.

Stiel gaat uit van behoud van het hele complex met daarin een dakpannenfabriek. Ook zou het complex kunnen fungeren als bedrijfsverzamelgebouw voor ambachtelijk getinte bedrijven. Tenslotte zijn ook de inrichting van een dakpannenmuseum en wie weet horeca mogelijk als nieuwe bestemming. Uitgangspunt blijft echter behoud van het complex.

Om met goede argumenten de gemeente Rijnwoude duidelijk te maken dat er wel degelijk mogelijkheden zijn voor het voortbestaan van zo'n groot industrieel-archeologisch complex, heeft Stiel aangeboden onderzoek te laten verrichten door de Heao van de Haagse Hogeschool. Die bekijkt momenteel verschillende opties en onderzoekt vooral de financieel-economische kant van de zaak. Daarna presenteert de Hogeschool (waarschijnlijk medio september) concrete voorstellen voor (her)gebruik indien Nieuw Werklust definitief op de Rijksmonumentenlijst wordt geplaatst.

Al met al een gecompliceerd maar uiterst boeiend project, waarmee Stiel zich wederom kan profileren als de hoedster van een deel van ons erfgoed. De lezer zal begrijpen dat een en ander nog lang niet klaar is. Met geestdrift kan ik u verzekeren: wordt vervolgd!

(In Stielz 3 1998 beschreef Wibo Burgers de geschiedenis van Nieuw Werklust).

Ginus Nusteling

KEUZENKAMP B.V.
NATUURSTEEN DESIGN
WAARDIGE MONUMENTEN
DIE EEN GEDACHTENIS UITSTRALEN
HAAGSE SCHOUWWEG 10 A, 2332 KG LEIDEN
FAX: 071 5768403 TELEFOON: 071 5764047
NAAST DE INGANG VAN BEGRAAFPLAATS "RHIJNHOF"

De muze over bedrijf & techniek

We noemen het 'industriële poëzie'. Maar als ik mensen vertel dat ik op zoek ben naar industriële gedichten, vragen ze voor de zekerheid toch even wat dat voor poëzie is. Slaat dat 'industrieel' soms op de manier waarop deze poëzie geschreven is? Nee, daar heeft het niets mee te maken.

Het gaat om de thema's van deze gedichten. Daarom ben ik ook bij Stielz terechtgekomen: om de lezer iets te laten zien van de rol die mens en machine in de Nederlandse poëzie van de negentiende en twintigste eeuw spelen. Met ingang van het volgende nummer kunt u dus een nieuwe rubriek verwelkomen.

In elke aflevering ontmoet u een gedicht dat met bedrijf & techniek te maken heeft.

Op het eerste gezicht lijken die twee onderwerpen slecht te combineren: wat is er nu poëtisch aan bedrijf & techniek? Wordt dat niet al snel een soort ongenietbaar propagandistisch realisme, iets dat vooral past bij bepaalde communistisch-socialistische ideeën over de functie van literatuur? Zo'n vaart loopt het niet in de Nederlandse letterkunde: talloze gedichten bewijzen dat literatuur uitstekend samengaat met technische en industriële onderwerpen.

Juist omdat deze poëzie dikwijls iets laat zien van de bewondering of de verbijstering die de nieuwe ontwikkelingen onder de tijdgenoten opriepen.

Dit soort gedichten is ook historisch interessant, omdat ze ons confronteren met een andere blik op voor ons alledaagse zaken. Ze voeren ons terug naar hoe het ooit wás. Daarom horen ze ook thuis in een blad als Stielz - dat schrijft over monumenten uit het verleden.

Korrie Korevaart

VERENIGING OUD LEIDEN
Opgericht 5 november 1902

postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud Leiden

De contributie bedraagt *f* 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts *f* 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud Leiden**

Reacties

Heiko Tjalsma besprak in de vorige Stielz het boek 'Door de wol geverfd'. Bij dit werk plaatste hij enkele kritische kanttekeningen, waarop Jaap Moes, een van de drie auteurs, reageert.

Moes: "Terecht merkte Heiko Tjalsma in Stielz 1, 1999, p. 27 op dat bij het levensverhaal 'Van vader op zoon, Jacques Aalders (1905-1989)' in: D.J. Noordam, J.K.S. Moes en J. Laurier, *Door de wol geverfd. Herinneringen aan de Leidse textielindustrie in de twintigste eeuw* (Zutphen 1998) 129-133, een verwijzing naar de bijdrage van Cor Smit in Leids Fabrikaat (1) had moeten worden gepubliceerd. In het manuscript had ik de volgende, volledige bronnenlijst vermeld, die helaas niet in het boek werd opgenomen.

Bij dezen dus."

Bronnen:

Archief van de NV Leidsche Breifabriek voorheen P. en J. van Poot en Co, 1862-1978, Gemeentearchief Leiden.

Interviews met J.A.E. Aalders: 17 november 1988 (door C.B.A. Smit); februari/maart 1989 (door D.E. Krantz); videointerview: juni 1989 (door Agnes van Steen, Ab Stikkelorum, Jaap Moes).

Literatuur:

Moerman, Ingrid W.L., 'Jacques Aalders', in: *Leids Jaarboekje* (1990) 23-25.

Smit, C.B.A., 'De fabrieken rond de Lammermarkt en de breifabriek van v/h P. en J. van Poot', in: C.B.A. Smit en H.D. Tjalsma (eds.), *Leids fabrikaat. Een stadswandeling langs het industrieel erfgoed.* (Utrecht 1990) 99-107.

Texpress, 26 december 1964 en 6 februari 1962.

Jaap Moes

Tiende Jaarboek Dirk van Eck-Stichting

Op donderdag 17 juni presenteerde de Dirk van Eck-Stichting haar tiende jaarboek. Zo'n honderd belangstellenden woonden in het gemeentearchief aan de Boisotkade de donateursavond bij, die geheel in het teken stond van de N.V. Koninklijke Nederlandse Grofsmederij (KNG, in Leiden beter bekend als "De Grof"). De aanleiding voor de aandacht voor dit Leidse metaalbedrijf is de publicatie van een artikel in het Jaarboek waarin vier ex-personeelsleden van de Grofsmederij uitvoerig aan het woord komen.

Verder bevat het Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken 1998 bijdragen over middeleeuwse broederschappen, de huwelijksperikelen van een achttiende-eeuws Leids meisje dat trouwde met een Schotse student en een zeer gedegen artikel over de ijzer-, koper- en metaalgieterij 'De Nijverheid' van D.A. Schretlen. Cor Smit staat in het Jaarboek stil bij het overlijden van 'monument van restaurerend Leiden' Daan Krantz, de Stiel-bestuurder die vorig jaar op 80-jarige leeftijd overleed. Wie donateur van de Dirk van Eck-Stichting wil worden, kan schrijven naar Postbus 849, 2300 AV te Leiden, of minimaal *f*25 overmaken op postbankrek. 356642. Donateurs krijgen het Jaarboek tegen verzendkosten toegezonden.

Ed van der Vlist

architekten
ATV B.V.
ingenieurs

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax: (071) 531 83 74

StielZaken

Stiel op de bres voor Leidse monumenten

De taakgroep Selectie van Stiel heeft andermaal een aantal voorstellen bij de gemeentelijke monumentencommissie ingediend om bedrijfsgebouwen op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Daartoe behoren een vijftal transformatorhuisjes, het gebouw van dé vroegere schapenvellerij/ploterij van Segaar en de fabrieksschoorsteen van wasserij/stomerij De Arend. Met deze voorstellen heeft de Taakgroep de reguliere werkzaamheden afgerond.

Tot de voorgedragen panden behoort een vijftal trafohuisjes, gelegen aan de Warmonderweg, in de Leidse Hout nabij het Diaconessenhuis, aan de Jan van Houtkade, de Formosastraat hoek Lombokstraat en de Driftstraat hoek Atjehstraat.

In Leiden begon de distributie van elektriciteit in 1907. Aanvankelijk werden de transformatoren ondergebracht in zuilen van metaal met een simpel puntig afdak. Waar ze precies stonden is zonder diepgaand onderzoek niet vast te stellen. Wel is bekend dat de laatste exemplaren op het Rapenburg bij de De Gijselaarsbank en op het Vrouwenkerkhof stonden. Vanaf 1920 werden de zuilen steeds vaker vervangen door trafogebouwtjes, waarvan er heel wat in de stijl van de Amsterdamse School zijn ontworpen, mogelijk door G. van der Mark, destijds als architect in dienst van de gemeente. De ontwerpen zouden ook afkomstig kunnen zijn van bouwkundigen in dienst van de Lichtfabrieken.

Een belangrijke stap was de bouw van vier elektriciteitsgebouwtjes tegelijk. Dat gebeurde in 1930, aan het Kort Galgewater, de Jan van Houtkade, de Witte Singel en de Maresingel, later nog gevolgd door een huisje aan de Morssingel.

Zoals eerst de zuilen verdwenen, zo zijn tegenwoordig de latere trafogebouwtjes aan de beurt om te verdwijnen. Vaak is de afbraak van zo'n huisje niet direct een verlies voor het stadsbeeld. Maar soms zijn de oudere huisjes, uit de jaren twintig en dertig, het aanzien zeker waard. Vooral in vormgeving en ornamentering probeerde men er wat bijzonders van te maken. Een strikte voorwaarde was dat de huisjes harmonieerden met de overige bebouwing ter plaatse. Vandaar dat men nog wel eens de trafohuisjes combineerde met bijvoorbeeld een urinoir, een brugwachtershuisje en dergelijke. Ook in Leiden zijn daarvan voorbeelden te vinden (onder meer bij de Grote Havenbrug).

Schoorsteen

Leiden heeft nog heel weinig fabrieksschoorstenen. Met een stuk of vijf, zes houdt het wel op. Tegen die achtergrond stelt de Taakgroep voor om de schoor-steen, die behoort bij wasserij/stomerij De Arend aan de Herengracht een plaats te geven op de gemeentelijke monumenten-lijst. Eerder al stemde de monumentencommissie in met het Stiel-advies om de fabrieksschoorsteen aan de Haarlemmerstraat monumentale status te geven.

De schoorsteen van de Arend is een zeer kenmerkend element voor de omgeving. De ornamentering is niet bijzonder, de keuze van de stenen is dat wel. De in het begin van de jaren dertig gebouwde schoorsteen, ontworpen door H. Groenewegen, is het behouden waard. Dat geldt niet voor het bijbehorende gebouw, dat door moderne toevoegingen zoveel tekort is gedaan dat het niet redelijk zou zijn ook dit pand voor te dragen voor bescherming.

Ploterij

Volgens de Taakgroep moet verder de vroegere fabriek annex pakhuis aan de Evertsenstraat 69/Rijnkade 18a, waarin eertijds de schapenvellerij/ploterij van Segaar was gevestigd, worden behouden. Ploten is het verwijderen van de wol van schapenvellen met chemische middelen. Het gaat hier om een karakteristiek voorbeeld van een bedrijfspand met pakhuis uit het begin van deze eeuw. Het gebouw verkeert nog goeddeels in de originele staat. Ondanks enkele aanpassingen lijkt bescherming een goede zaak.

Voorstellen

De gemeentelijke monumentencommissie zal op 18 augustus aanstaande weer een aantal voorstellen van Stiel in behandeling nemen. Naast de transformatorhuisjes behoren daartoe de fabriek van Het Kaasmerk aan de Roomburgerweg, de watergasfabriek aan de Langegracht en de voormalige fabriek van Clos & Leembruggen aan de Maresingel.

Taakgroep Selectie

Fabriekspand annex pakhuis van de vroegere schapenvellerij aan de Evertsenstraat.
Foto Wibo Burgers

StielZaken

Loodjescollectie Stiel uitgebreid

De Archeologische Werkgroep Voorburg biedt over enige tijd haar collectie van ongeveer twintig Leidse merk/textielloden aan Stiel aan. De stichting voegt die loodjes toe aan haar verzameling in het Gemeentearchief van Leiden. De loodjes worden zoveel mogelijk met door de Werkgroep verzamelde gegevens geïnventariseerd en beschreven.
Mogelijk wordt de Stiel-collectie in de toekomst overgedragen aan Stedelijk Museum De Lakenhal. De Archeologische Werkgroep Voorburg zal steeds als schenker worden vermeld van het door haar beschikbaar gestelde deel van de verzameling.
Voorlopig zal de Werkgroep de loodjes voor tenminste een jaar in eigen beheer houden, om er een gedegen rapport over te kunnen maken. In dat overzicht zal onder meer worden ingegaan op vondsten uit het opgravingsgebied Sytwende, ten noorden van de Monseigneur Van Steurlaan in Leidschendam.
De werkgroep verwacht daar interessante informatie uit te kunnen putten, omdat de loodjes afkomstig zijn uit verschillende lagen 17e- en 18e-eeuws huisvuil. Het is mogelijk ze globaal te dateren, door de loodjes te vergelijken met an-dere voorwerpen, zoals pijpenkoppen.

(Zie voor meer informatie over loodjes onder meer artikelen in Stielz 1 1999, p. 37 en Stielz 2 1994, p. 14-17. Een overdruk van deze artikelen is aan te vragen bij het secretariaat).

Eric Jan Weterings

Afscheid secretaris Joop Gijsman

Joop Gijsman is teruggetreden als bestuurslid van Stiel en als secretaris van het bestuur. Hij heeft drie jaar lang de allengs omvangrijker geworden secretariaatspost met grote inzet vervuld. Het bestuur van Stiel dankt hem zeer hartelijk voor het vele en goede werk dat hij voor de stichting verzette.
Tot een opvolger is gevonden, zal Joop Gijsman voorlopig het secretariaat waarnemen.

Bestuur Stiel

Erratum:

Colofon: Druk binnenwerk moet zijn:
Drukkerij Labor Vincit, Leiden

OUD LEIDEN PRIJS 2000

De Vereniging OUD LEIDEN heeft voor het jaar 2000 een prijsvraag uitgeschreven voor de beste oorspronkelijke studie over het verleden van

Leiden, van de omliggende dorpen of de regio

✦✦✦

Voor bekroning komen in aanmerking studies van ten hoogste 6.000 woorden (inclusief voetnoten).
Zij hoeven niet beperkt te zijn tot de geschiedenis in strikte zin; ook biografische of kunsthistorische bijdragen zijn welkom.
De winnaar ontvangt naast een oorkonde een bedrag van

ƒ 2.000 (tweeduizend gulden)

Bovendien wordt de bijdrage gepubliceerd in het LEIDS JAARBOEKJE 2000

✦✦✦

Inzendingen moeten worden ingezonden onder motto en dienen uiterlijk 1 december 1999 in bezit te zijn van de jury, p.a. Vereniging OUD LEIDEN, Postbus 917, 2300 AX Leiden.
Het volledige reglement van de prijsvraag is gepubliceerd in het Leids Jaarboekje 1981, p. 12-13.